

PRILOZI — COMMUNICATIONS

ZAŠTO SE NA BRAČU NIJE RAZVILO GRADSKO NASELJE?

A. Jutronić

Brač je najveći otok dalmatinskog arhipelaga. Ima površinu od 394,30 m². Nalazi se pred Splitom u skupini srednjodalmatinskih ili neretljanskih otoka pravca pružanja I-Z. Na zapadu je školj Mrduja sa oko 0.5 km² površine, ali nije naseljen. Na istoku blizu Sumartina nalazi se manji plićak Rudinica (ili Žukovik).

Brač s njegovim glavnim mjestom, prije Nerežišća i zatim Supetar, možemo posmatrati kao posebnu mikroregiju. To je nekadanja komuna, kasnije ispostava (ekspozitura), zatim kotar i sada općina u splitskom kotaru. Kao otok ima točno određene granice. Međutim na Braču ni bivše ni sadašnje glavno mjesto otoka nisu gradovi. Brač nije nikada imao grada, osim vjerojatno u starom vijeku — Škrip.

Brački kroničari Dujam Hranković¹ g. 1405. i Vicko Prodić² g. 1663., pak po njima Andrija Ciccarelli³ g. 1802., Frane Madirazza⁴ g. 1911. i dr. spominju grčki grad na Braču iz vremena grčke kolonizacije naših obala na mjestu današnjeg sela Škripa (Scripea, Scripic, Brettium). Nedavno je Duje Rendić Miočević⁵ ukazao, da najstariji sačuvani gradski ostaci u Škripu (kiklopske gradske zidine) uistinu datiraju iz onoga doba, ali da nisu bili grčki, već ilirski. Prema spomenutim starim piscima, taj su grad razorili Goti, ali su ga u VII. st. obnovili salonitanski bjegunci. U prvoj polovini IX. stoljeća opsjedali su ga Neretljani i razorili, a preživjeli romanski stanovnici pobjegli su na južnu obalu, prvo na brdo Koštilo, a onda osnovaše novi grad kod današnjeg Bola, koji su porušili kretske Saraceni g. 872.

Kod Škripa su i danas uočljivi antički ostaci (zidine, kula, sarkofazi i dr.), dok je kod Bola premalo istraženo da bi se moglo govoriti o nekadanjem gradu, premda ima ostataka (sarkofazi, piscina, možebitni podmorski pločnik). Vrsalović⁶ u bilješkama iz 11 svoje radnje »Prinos iz bračke starine« spomi-

¹ A. Ciccarelli: Osservazioni sull'isola della Brazza e sorpa quella nobiltà, Venezia, 1802, str. 91—94; A. Jutronić: Dujam Hranković i njegov opis Brača, »Brački zbornik«, br. 2., Split, 1954., str. 105—116.

² A. Jutronić: Vicko Prodić i njegova »Cronica dell'isola della Brazza«, izd. Jugosl. akad. znan i umjet. »Starine«, br. 45. Zagreb, 1955, str. 331—338.

³ A. Ciccarelli, ib., str. 20—24. 35—36 i 43.

⁴ F. Madirazza: Storia e costituzione dei comuni dalmati, Split, 1911., str. 219.

⁵ D. Rendić Miočević: Da li je na Braču bilo grčkih kolonija?, »Brački zbornik«, br. 2. Split, 1954, str. 90—94.

⁶ M. Vrsalović: Prinos iz bračkih starina, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku«, sv. 50, Split, 1932, str. 291.

nje među ostalima rukopis Mateja Nižetića (1664.—1739.) »Memoria della antichità dell'Isola Brazza«. Nižetić je smatrao, da je »Urbs Braciensis« Ivana Đakova današnji Bol, pak je opisao njegove utvrde do porušenja od Neretljana. Međutim, današnja varošica (trgovište) Bol potječe od XV. stoljeća i dolazi u tadanjim dokumentima kao selo (villa), a u kasnijim stoljećima kao »terra«.

U predmletačko (do g. 1409. i g. 1420.) i mletačko doba komune su na dalmatinskom kopnu bile samo tamo, gdje su gradska središta (na pr. Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Kotor), a tako i na dalmatinskim otocima (Rab, Hvar, Korčula). Prema tomu su u tim komunama bili nosioci određene vlasti gradanska vlastela (plemstvo). Samo na Braču nije bilo tako, jer na otoku Braču nije bilo grada, pak su nosioci komunske vlasti bila seoska vlastela (seosko plemstvo).

Do oko sredine XV. stoljeća nije bilo naselja pored bračkih morskih obala. Sva su naselja bila samo sela i ta su bila u unutrašnjosti otoka, pak tako i glavno mjesto Nerežišća (od oko g. 1000.). Uz slabije poljodjelstvo važno zanimanje stanovnika bilo je stočarstvo, i velik dio dokumenata iz onoga vremena govori o stočarskim problemima, pašnjacima i sporovima⁷. Pretežno stočarski stanovnici, bilo da su napasivali stoku ili živjeli od stočarske privrede, stanovali su u selima. Prvi podatak o broju stanovnika pružio nam je Hranković g. 1405., koji je zabilježio da broj stanovnika ne prelazi 6.000 i nabrojio je svih 12 naselja, a sva su se nalazila u bračkoj unutrašnjosti. Premda su se kasnije, u istom stoljeću, počela osnivati prva naselja i u bračkom primorju Bol i Pučišća, a zatim krajem stoljeća Sutivan, ipak je, uglavnom zbog kuge, znatno opao broj otočkog stanovništva. Iz izvještaja mletačkih sindika⁸ g. 1525. bilo je na Braču oko 900 sposobnih za oružje, što znači oko 4.500 stanovnika, a g. 1553. još manje⁹ oko 2.700—3.700. U to vrijeme pridolaze bjegunci iz Poljica, naročito sedamdesetih godina. Prema izvještaju Valiera¹⁰ od g. 1579. moglo je biti tada na Braču oko 2.880 stanovnika, a od toga najviše u glavnom mjestu Nerežišćima oko 625, zatim u Bolu oko 500, u Pučišćima oko 310, u Pražnicama oko 288, u Škripu oko 250, u Dolu oko 173, u Gornjem Humcu i Sutivanu po oko 150, u Postirima oko 100, u Donjem Humcu oko 88, u Supetru oko 60, i u Mircima 12. (Naime, Valiero je uzeo za Dol, Škrip, Donji Humac, Nerežišća, Gornji Humac, Pražnice, Pučišća i Bol broj osoba od pričešti, pak sam za ta mjesta izračunao uzevši da se tri četvrtine pričješćivalo). Dok Valiero govori o nekoliko novih naselja u bračkom primorju, ne spominje neka starija sela — uglavnom sa stočarskim stanovništvom — koja su se bila već raselila (Gradac, Dubravica, Mošuje-Mosuljica, Pothume, Straževnik i Podgračišće). Pošto je pored utvrđenja i broj stanovnika imao utjecaj na eventualni postanak grada, gornji nam podaci jasno govore, da su do tada na Braču bila samo veća i manja sela.

⁷ A. Jutronić: Prilog poznavanju stočarstva na Braču, »Geografski glasnik«, sv. XI—XII. Zagreb, 1950, str. 117—134.

⁸ Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium (MSHSM). Commissiones et relationes Venetae. T. II. Vol. VIII. Relatio nobilium Leonardi Venerio et Hieronymi Contareno syndicorum ad partes Dalmatiae. Presentata 27 octob. 1527. Izd. Jugosl. akad. znan. i umj., Ljubić, Zagreb, 1877. str. 18—19.

⁹ MSHSM, ib., str. 217—223. Itinerario di Giovanni Batista Giustiniano; — A. Ciccarelli, ib., str. 96—99.

¹⁰ Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579. »Croatia sacra« br. 5. Objelodanio A. Jutronić, Zagreb, 1933, str. 82—88.

Međutim, već su tada u pojedinim bračkim selima privatnici gradili obrambene kule, pak takva sela od početka XVII. stoljeća stječu službenu titulu »Castel«, a to pišu još talijanski kao »Castro« i latinski »castrum« (Pučišća, Sutivan, Škrip Postira i Supetar). Ta se titula ponekada vukla sve do XX. stoljeća.

Odluka od g. 1292., da se podignu zidovi i utvrde u ondašnjem glavnom mjestu Nerežišćima, nije bila nikada provedena, pak su Nerežišća (glavno mjesto do 31. prosinca 1826.) imala službenu titulu »terra«, kao također Bol i Dol.

Unatoč ovim službenim titulama sva su spomenuta bračka naselja i dalje smatrana kao sela, iako su neka krajem XVIII. i XIX. stoljeću nazivana »borgata«. Ostala bračka naselja zadržala su u službenom saobraćaju (i inače) samo naziv selo (villa, villaggio): Donji Humac, Milna, Bobovišća, Praznice, Gornji Humac, Selce i t. d., a neka manja su bilježena kao »ruve« i »casali«, što bi odgovaralo današnjem izrazu zaselak.

Koji je uzrok, da se na otoku Braču, koji je najveći u Dalmaciji i koji je imao svoju komunu, nije nikada (osim svojevremenog Škripa) razvilo gradsko središte? U predmletačko doba bilo je, istina, slabljenja samostalne komune, naročito kad je Brač uzeo za svog »comesa« splitskog potestata Garganusa g. 1240., što je trajalo samo kraće vrijeme, jer je kralj Bela već g. 1242. odredio da hvarski rektor vrši istu vlast i na Braču, a to je ostalo do podvrgavanja Veneciji g. 1420. Ali unatoč tomu, Brač je i tada i dalje smatran kao posebna komuna s Malim i Velikim vijećem, posebnim statutom i zasebnim povlasticama. Za vrijeme bosanske vlasti (1390.—1393.) Brač šalje izaslanstvo Tvrtku u Sutjesku, a tako i Ladislavu Napuljskom g. 1403. u Zadar i mletačkoj vlasti u svrhu podvrgnuća g. 1420. bez obzira na personalnu vezu s Hvarom.

Kroz čitavo to predmletačko doba Nerežišća se nisu razvila u grad, a nisu ni kasnije u mletačko doba. Tako isto ni među novim naseljima u bračkom primorju nije se ni jedno razvilo u gradsko središte. Uzroka za to može da bude više. Kao glavne uzroke smatram ove:

1. Svi otočki gradovi (kao glavna mjesta i središta komunalne uprave) bili su u primorju dotičnog otoka. U vrijeme njihova postanka i prvog razvoja nije u bračkom primorju bilo naselja, a glavno mjesto (Nerežišća) nalazilo se u unutrašnjosti otoka i nije bilo utvrđeno.

2. Glavno zanimanje stanovnika u bračkoj unutrašnjosti bilo je stočarstvo, što je ostalo uglavnom znatnim dijelom kroz stanje čitavo razdoblje. Stočari nisu gradili gradove. Tek kasnije su u primorju nastala neka naselja i prevladalo poljodjelstvo, ali ni poljodjelci — iako osnivaju zbijena naselja — nisu gradsko stanovništvo; stoga je lokalna vlast komune bila i ostala u rukama seoske vlastele.

3. Seoska vlastela nisu živjela u otočkom središtu, već raštrkana po selima.

4. Loši putevi ometali su brže veze između pojedinih sela i s glavnim mjestom. Putovanje nije bilo lako, a išlo se pješke ili na magarcima i mazgama.

5. Blizina Splita, s kojim je Brač imao uvijek žive veze (a ima ih danas i još jače).

Premda su Nerežišća imala centralan položaj, a Supetar periferan, staro bračno glavno mjesto i središte nekadašnje komune u unutrašnjosti otoka (Nerežišća) gubilo je u novim uvjetima privlačnu snagu otočkog središta i

opadalo razvojem primorskih naselja, što su i neki putnici i ranije konstatali (na pr. Fortis g. 1774). Ipak Supetar nije mogao steći ono značenje za Brač, koje su nekada imala Nerežišća. Osim toga nije mogao postati ni kulturno ni ekonomsko središte otoka, jer je to stvarno postao Split, tako da se i govorilo, da je Split glavno središte i glavni grad Brača.

Godine 1870. osniva se u Supetru ekspozitura splitskog kotarskog poglavarstva, a g. 1903. osniva se novo kotarsko poglavarstvo za Brač u Supetru, koji je ostao kotarsko središte sve do nedavna. Danas je Supetar središte bračke općine. Ceste, koje ga u novije doba vežu s drugim bračkim selima i s bračkom unutrašnjošću, daju mu sve veću važnost.

Vjerojatno zbog toga, što je bio središte bivšeg bračkog kotara, nazvan je Supetar u statističkim tablicama od g. 1948. (prema publikaciji za stanje 1. svibnja 1951.) gradom; dok su predratna općinska središta Bol, Milna, Nerežišća, Postira, Pučišća, Sutivan i Selce, nazvana trgovištima (t. j. prema predašnjem varoš ili varošica). Međutim Supetar danas još uvijek nema pravo gradsko obilježje, jer se ni svojom prošlošću, ni zanimanjem svog stanovništva ni njihovim brojem, ni vanjskim izgledom, ni nekom industrijom naročito ne ističe ispred ostalih bivših općinskih središta (trgovišta). Tako na primjer, dok Supetar prema popisu od g. 1948. ima 1303 stanovnika. Pučišća ih ima 1505, a Bol 1179, Postira 1152, Milna 1153 i Selce 1053. Veličinu i kolebanje stanovnika pojedinih naselja na Braču vidimo na priloženoj preglednoj statističkoj tabeli.¹¹

Na osnovu iznesenoga ne bi se moglo ni danas reći, da na Braču postoji pravi grad, a ne može se ni razviti zbog blizine Splita. Međutim, ako ipak treba Supetru pridati gradsku titulu samo zato, jer je do nedavna bio središte bračkog kotara, a sada bračke općine, nameću se sama od sebe umjesna pitanja: Što je zapravo grad? Kada neko naselje postaje gradom i kada prestaje biti? Koja je prema tomu definicija grada? To je za poleografska proučavanja od osnovne važnosti.

¹¹ Statistica generale della Dalmazia edita della Giunta provinciale. Divisione IV. Popolazione, Fasc. I., Zadar 1862; — L. Matschek: Manuale del Regno di Dalmazia II, Zadar, 1872; — L. Matschek: Repertorio delle località del Regno di Dalmazia, Zadar, 1872; — L. Matschek: Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia sulla base di dati ufficiali. Zadar, 1883; — Posebni popis mjesta u Dalmaciji (Specialortsrepertorium von Dalmatien. Herausgegeben von K. K. Statistischen Centralkommission). Beč, 1894; — Općinski rječnik IV. Dalmacija, Izd. C. K. Sredlšnja komisija, Beč, 1908; — Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. Bearbeiter auf Grund der Ergebnisse der Volkszahlung von 31. XII. 1910. Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. XII. Dalmatien, Beč, 1919; — Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. g., Beograd, 1937. — Upravno sudsko i crkveno razdjeljenje Primorske banovine, Zagreb, 1938; — Statistički ured NRH: Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta NRH. Stanje od 1. maja 1951. Zagreb, 1951. (Popis g. 1948).

PREGLEDNA TABELA

STANOVNIŠTVA U BRAČKIM NASELJIMA 1857-1948
(Prema službenim statistikama)

Ime naselja	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	naselja
Bol	1609	1631	1570	1640	1901	1894	2181	1350	1179	trgovište
Podborje donje			146	107						zaselak
Podborje gornje				40						
Sutivan	1501	1666	1774	1075	1746	1505	1116	962	713	trgovište
Stipanska			2							
Junceravan			2							
Glava Bok. Stiniva				5						
Donji Humac	232	333	387	455	506	540	503	452	442	selo
Milna	1931	2253	2211	3466	2579	2293	2200	1350	1153	trgovište
Ražanj			3	7						svjetionik
Pothumje			46	63						zaselak
Bobovišća	421	474	492	589	606	419	440	226	148	selo
Bobovišća na m. (Luka)			6	20	19	14	19	18	18	zaselak
Ložišća	890	1067	1236	1394	1473	1219	1400	775	541	selo
Nerežišća	1236	1139	1273	1502	1620	1425	1352	959	785	trgovište
Dragavoda			24	26			28	27	9	zaselak
Obršje			78	86	107	119	111	69	51	zaselak
Smrka		286	46	71	118		57	45	47	zaselak
Planica			20	28			23	27	23	zaselak
Farska			2							
Dutić			4	19						
Stipančić			8							
Blatački Radac			3	5						
Smrčevi Doči			5							
Blaca			8	8			7	13	11	zaselak
Dračevluka			1	5						
Dračevica	204	271	296	306	450	391	429	317	247	selo
Murvica			132	150	239	237	174	141	169	selo
Supetar	1602	1701	1774	1795	1829	1757	1534	1440	1303	grad
Mirca	386	479	381	463	465	493	431	464	443	bivše selo
Maslinjak			81						400	selo
Škrip -(Velj)	311	283	307	347	569	472	369	446		
Škrip -(Mali)			106	130						
Splitska	211	270	299	322	356	340	305	273		
Stražišće			3							
Postira	1073	1194	1304	1411	1526	1402	1410	1220	1152	trgovište
Dol	468	586	659	686	718	710	715	457	415	selo
Bežmek									11	past. stan
Zola Glava			6							
Grabova Glava			5							stan
Zastine									9	(stan) zas.
Pučišća	1199	1526	1722	2141	2273	2260	1931	1815	1505	trgovište
Sv. Nikola									3	svjetionik
Bračuta (Prjević)									29	(stan) zas.
Putvine									4	(stan) zas.
Rat									4	(stan) zas.
Slatine									24	(stan) zas.
Kruška (Stupe)				28 (sa Stupama)					18	(stan) zas.
Pražnice	483	596	646	780	870	850	638	594	489	selo
Gornji Humac	269	311	352	438	477	531	453	452	369	selo
Veštac (Sala)									7	(stan) zas.
Selca	754	987	1003	1290	1780	1963	1644	1571	1023	trgovište
Lokanjac				57						
Meje			5							
Gradač			1	1						
Nakal			16	14						38 zaselak
Nagorinac			24	39						87 zaselak
Nasela			14	17						32 zaselak
Zagvozđ				10						
Potsmrčevik			16							35 zaselak
Osvidke									49	zaselak
Novo Selo	180	209	246	234	451	459	352	283	295	selo
Oklad				77						
Prodole				18						
Sumartin	399	476	494	596	751	724	731	579	506	selo
Rasotica				61					69	zaselak
Vranji Ratac				4						
Povlja	350	473	609	741	969	833	790	720	631	selo

O NASTAVI REGIONALNE GEOGRAFIJE NA UNIVERZITETIMA*

B. Ž. Milojević

Osobnosti geografske nastave — Kao što je poznato, u opštoj ili sistematskoj geografiji ispituju se pojedini sastavni delovi, značajni geografski i različni materijalno, dok se u regionalnoj geografiji proučava kako se takvi delovi udružuju, pretstavljajući predele kao celine. Kada bi se na ove slučajeve primenili termini, svojstveni hemijskoj nauci, tada bi se moglo reći, da se u sistematskoj geografiji govori o elementima, a u regionalnoj o jedinjenjima. S obzirom na takav opšti karakter i odnos, jasno je da u univerzitetškoj nastavi sistematska geografija pretpostavlja osnovu za razumevanje regionalne i da stoga treba da joj prethodi: tako dakle u nižim semestrima treba izlagati sistematsku, a u višim regionalnu geografiju.

Sem ove, postoji u univerzitetškoj nastavi i druga razlika između sistematske i regionalne geografije. Poznato je, da je sistematsku geografiju moguće izlagati u potpunosti, prikazujući osnovne geografske elemente u odelitim granama. Ova mogućnost potiče otuda, što se u sistematskoj geografiji imaju u vidu pojedine pojave i procesi, dok se o ostalim pojavama i procesima vodi računa kao o činocima, potrebnim za shvatanje proučavanih predmeta. Tako se napr. pri proučavanju oblika reljefa, hidrografske-klimatske prilike, osobine stena i biljnog pokrivača uzimaju utoliko u obzir, ukoliko su od značaja za razumevanje pomenutih oblika. Isto tako se napr. pri proučavanju privredno-geografskih prilika o drugim geografskim pojavama, bilo fizičko-geografskim bilo antropogeografskim, vodi računa samo kao o činocima, značajnim za bitnost pomenutih prilika. Stavljajući u središte svojih posmatranja pojedine geografske pojave i vodeći računa o drugim pojavama samo kao o činocima, pojedine grane sistematske geografije proučavaju relativno mali broj pojava: stoga ih one mogu u potpunosti prikazati i kad se udubljuju u njihovu prirodu.

Drukčije u tom pogledu stoji s regionalnom geografijom. Kao što je poznato, svaka oblast se sastoji od pojava, materijalno različitih, koje su jedna od druge zavisne i jedna drugom uslovljene. Proučavajući i prikazujući pojedine oblasti kao skupove tih pojava, regionalna geografija mora voditi računa o svim pojavama, značajnim za lik i život proučavanih oblasti. U te pojave spadaju s jedne strane fizičkogeografske, a s druge antropogeografske. Istina, u daleko većem broju oblasti, i to vrlo prostranih, znatno više prevladavaju fizičkogeografske crte, dok su u daleko manjem broju oblasti — i to takvih koje su osobito intenzivno iskorišćene i nastanjene — značajnije antropogeografske crte. Ali, bilo da se mora obraćati veća pažnja fizičko-geografskim bilo antropogeografskim osobinama — u oba slučaja glavno je imati u vidu najpre to, da se sve oblasti sastoje od crta, koje su stvorene radom prirodnih sila, i dalje to, da mnoge oblasti imaju i takve značajnije crte, koje su proizvod ljudske delatnosti. Da bi se dobila stvarna pretstava o pojedinim oblastima, potrebno je dakle izložiti i njihove fizičkogeografske i nji-

* Geografski glasnik veoma rado objavljuje ovaj prilog ne samo zbog njegove vrijednosti, već i da bude poticaj diskusiji i nastojanju da se utvrdi i primijeni način obrade i izlaganja regionalne geografije, u kojoj je materijalni sadržaj naše struke i njeno glavno odgojno i praktično značenje.

hove antropogeografske crte, odnosno potrebno je raditi onako kako je to činio E. de Marton, koji je — piše Ž. Sabo — u svojim regionalnim studijama »spajao fizičku geografiju s antropogeografijom« i tako stvarao »obrasce regionalne geografije«. ¹

Regionalna geografija uvodi dakle u krug svojih posmatranja više pojava, materijalna različitih, i svaku od njih prikazuje u onoj meri, u kojoj je ona od značaja za geografsku pretstavu jedne oblasti. Ali, iako ima tako proširen zadatak, univerzitetska nastava regionalne geografije mora se izvoditi u naučnom duhu: kao svaka univerzitetska nastava, tako i ona mora težiti da svoje predmete ne samo prikaže, već i objasni, udubljujući se naročito u ispitivanje onih odnosa koji postoje između sastavnih delova pojedinih oblasti. Toj univerzitetskoj nastavi mora se obraćati naročita pažnja već zbog karaktera i značaja, koji su regionalnoj geografiji pridavali A. Filipson i V. M. Devis: prvi je obratio pažnju na to, da je prikazivanje oblasti kao celina svojstveno geografskoj nauci od starijih vremena², a drugi je označio regionalnu geografiju kao »najvišu granu geografske nauke«. ³

S obzirom na složen karakter regionalne geografije i na potrebu da njena nastava bude univerzitetska, t. j. prožeta naučnim duhom, treba videti kako se ona ustvari izvodi.

Vrste regionalno-geografske nastave — U univerzitetskoj nastavi regionalne geografije na prvom mestu se poklanja pažnja vlastitoj zemlji ili pojedinim njenim delovima. U onim zemljama, koje su uspele da dovedu u veću ili manju zavisnost udaljene oblasti, osobito prekomorske, vodi se takođe računa o tome da se ima potrebno znanje i o tim oblastima. Ali u svakoj, iole kulturnoj zemlji postoji interesovanje za druge zemlje — bilo za zemlje neposrednog susedstva, bilo za zemlje s kojima treba stvarati jače veze, bilo za zemlje koje se smatraju takmacima, bilo za zemlje koje su, po razvijenosti svoje privrede i kulture, stekle veći značaj.

Međutim, pored poznavanja vlastite zemlje i pojedinih drugih zemalja, postoji nesumnjiva potreba, da se u univerzitetskoj nastavi prikaže geografski i Zemljina površina kao celina. Za izvođenje ovog zadatka — vanredno obimnog ali i vanredno složenog — predložena su tri načina i dva od njih su ustvari i izvedena.

Razmišljajući o ustrojstvu takve škole, u kojoj bi se obrazovali geografi, i vodeći računa i o složenosti regionalno-geografskih proučavanja i o naučnom karakteru univerzitetske nastave, V. M. Devis je predložio da svaki kontinent predaje po jedan nastavnik.

Regionalno-geografsko prikazivanje Zemljine površine vrlo uspešno je obavio A. Hetner poznatim dvema knjigama o geografiji kontinenata.⁴ Hetner je pomenuti zadatak rešio na taj način, što je obradio pojedine kontinente, i to govoreći najpre o njima kao celinama, a zatim o njihovim pojedinim delovima. Pri izdvajanju tih delova Hetner se u raznim slučajevima držao

¹ G. Chabot: Emmanuel de Martonne (Bulletin de la Société belge d'études géographiques, 1955, str. 173).

² A. Philippson: Grundzüge der Allgemeinen Geographie, I Bd., Leipzig, 1921, str. 20.

³ W. M. Davis: The explanatory description of land forms (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, Beograd, 1924, str. 237).

⁴ A. Hetner: Grundzüge der Länderkunde, I Bd., 4 Aufl., Leipzig, 1927; II Bd., 3 Aufl., Leipzig, 1926.

raznih principa. Tako je na pr. deleći Aziju usvojio poznatu Richthofenovu deobu na središnji deo i na periferiske krajeve, dok je, govoreći o ostalim kontinentima, izdvajao poluostrva i ostrva, odnosno delove kopna nepotpuno ili potpuno opkoljene morem, ili je delove kontinenta izdvajao po geografskoj širini ili po geografskoj dužini — u oba ova slučaja dakle po glavnim klimatskim osobinama. Hetner se nije zadržavao na ovoj podeli većih razmera, već je išao i dalje: velike celine, izdvojene na jedan od pomenutih načina, Hetner je raščlanjavao na manje oblasti, uzimajući za osnovu njihove tektonske prilike.

S drugog je gledišta pošao N. Krebs, izrađujući svoje delo o uporednoj geografiji.⁵ Karakterišući pojedine delove Zemljine površine, Krebs je polazio od različitih kriterija: u jednim slučajevima poredio je oblasti, srodne po unutrašnjoj građi; u drugim, oblasti sličnih visinskih prilika; u trećim, oblasti slične klimatski i biogeografski; i u četvrtim slučajevima, najzad, Krebs je poredio oblasti vodeći u prvom redu računa o njihovim kulturno-geografskim osobinama.

S obzirom na ovakve razlike, opravdano je postaviti pitanje: kako upravo treba organizovati nastavu iz regionalne geografije na univerzitetima?

Organizovanje regionalno-geografske nastave — Iz ovog što je rečeno izlazi, da se u univerzitetskoj nastavi mogu geografski prikazivati vlastita zemlja ili pojedini njeni delovi kao i one pojedine zemlje, za koje postoji naročito interesovanje. Takva nastava može biti izlagana opširnije i, zbog relativno malog prostranstva oblasti o kojima se govori, može u isto doba biti izlagana i naučno; ispunjavajući u potpunosti oba ova zahteva, ona se doista i neguje na svima univerzitetima.

Dok je geografsko prikazivanje pojedinih zemalja u univerzitetskoj nastavi opšte usvojeno, dotle se pri pokušaju da se geografski prikaže cela Zemljina površina nailazi na teškoće: da njih nema, ne bi ni postajala pomenuta tri predloga, kako da se ta nastava izvodi.

Prvi predlog — Devisov — po kome Zemljinu površinu treba geografski prikazivati na taj način, što bi svaki kontinent predavao po jedan nastavnik — nije se mogao usvojiti ni izvoditi stoga, što bi univerzitetsku nastavu i suviše opteretio.

Nema izgleda da će i drugi predlog — Krebsov —, iako vrlo skorašnji, biti usvojen i izvođen: poređenje pojedinih oblasti, s obzirom na njihove sličnosti ili razlike, pruža pogodne mogućnosti za uvidanje i isticanje njihovih posebnih crta i za njihovo bliže karakterisanje, ali ne prikazuje Zemljinu površinu kao celinu.

Tako bi ostajalo, da je geografski prikaz Zemljine površine najpogodnije izvoditi onako, kako je to činio Hetner — dakle po kontinentima i dalje po njihovim delovima. Ali Hetnerov prikaz vodi računa samo o kopnenom delu Zemljine površine — o onom delu, koji je, istina, znatno manji, ali daleko raznovrsniji i značajniji, a skoro nikako ne uzima u obzir daleko veći, okeanski deo Zemljine površine: međutim je i taj deo od velike važnosti i sâm po sebi i po svom značaju za prvi, kopneni deo. Ovaj, okeanski deo Zemljine površine karakteriše se zajedničkim osnovnim osobinama, ali se dalje može

⁵ N. Krebs: Vergleichende Länderkunde, Stuttgart, 1952, 2 Aufl.

izdeliti na takve oblasti, koje se uglavnom poklapaju s klimatskim pojasima⁶.

Za kopneni deo Zemljine površine, isti, klimatski pojasi su od takvog značaja, da je E. de Marton počeo govoriti o »zonalnoj geografiji« i izložio glavne fizičko-geografske osobine tropske zone⁷. Međutim je jasno, da su prostranstvo i reljef kopna skoro od isto tolikog značaja za podelu Zemljine površine na geografske oblasti od kolikog su i klimatske prilike. Kada se oba ta glavna elementa imaju u vidu, onda se na kopnenom delu Zemljine površine odnosno na kontinentima mogu uočiti osnovne geografske oblasti. One imaju zajedničke fizičko-geografske osobine ali, rasprostirući se po različnim klimatskim zonama i po predelima različitih klimatskih tipova, dobijaju i posebne fizičko-geografske crte.

Uzimajući ovo gledište za polazno, na kopnenom delu Zemljine površine mogu se izdvojiti tri osnovna predeona tipa. Prvi tip predstavljaju visoke planine i s njima srodni polarni predeli. Po načinu postanka i po bitnim osobinama pomenute planine se dalje izdvajaju u takve, koje su uglavnom postale nabiranjem i pružaju se uporednički ili podnevački; takve, koje su uzdignute pri radijalnim pokretima, i, najzad, takve, koje su postale ogromnim izlivima magme. Drugi osnovni predeoni tip predstavljaju pustinjsko-stepske oblasti. Na severnoj hemisferi one su rasprostrte oko osovina, koje počinju od sušnih tropskih oblasti na jugozapadu pa se pružaju do sušnih umerenih na severoistoku; na južnoj hemisferi slične oblasti su takođe rasprostrte oko osovina, koje se pružaju od sušnih tropskih oblasti na severozapadu do sušnih subtropskih ili umerenih na jugoistoku. Kada se izdvoje ova dva predeona tipa, onda na Zemljinoj površini preostaje treći takav tip, dolinski, najznačajniji, ali i najraznovrsniji. On je rasprostrt u relativno višim širinama, umerenim i subtropskim, na obema stranama kontinenata, i zapadnim i istočnim, i dalje u nižim širinama, gde je razvijen u pojasu oko polutara, u oba vlažna tropska pojasa, na istočnim stranama kontinenata oko povratnika i, najzad, u tropsko-monsunskoj oblasti Južne Azije.

Kao što se vidi, kopneni deo Zemljine površine sastavljen je od tri osnovna predeona tipa. Sem toga, treba voditi računa i o velikom značaju koji ima more za uže ili šire obalsko kopno, i to na svima kontinentima i većim ostrvima; po osobinama, koje mu more daje, to se kopno može izdvojiti kao četvrti, primorski predeoni tip.

Međutim, izdvojeni predeoni tipovi, stvoreni radom prirodnih sila, predstavljaju u isto dobi i različne prirodne sredine u kojima se razvija ljudska delatnost. Pod uticajem te delatnosti predeoni tipovi su više ili manje izmenjeni i tako dobili naknadne, dopunske crte. Način, na koji su predeoni tipovi izmenjeni, i stupanj, koji je ta izmenjenost dostigla, zavise od prirode i razvoja same ljudske delatnosti. Neprekidno se menjajući, ta je delatnost u stalnom razvoju, dok crte, koje je ona stvorila, često ostaju i dalje, kao tragovi ranijih stanja, i to pored crta, koje su proizvod novije i poznije delatnosti. Kako su skoro u svim predelima jasni ostaci prošlosti, to se pri prikazivanju njihovih prirodnih osobina mora voditi računa o onim prirodnim silama, koje

⁶ G. Shott: Die Aufteilung der drei Ozeane in natürliche Regionen (Petermanns Mitteilungen, 1936, c. 165—170, 218—222); G. Wüst: Die Gliederung des Weltmeeres (Petermanns Mitteilungen, 1936, c. 33—38).

⁷ Emm. de Martonne: Géographie Zonale: la zone tropicale (Annales de Géographie, 1946, c. 1—18).

su ranije delovale, kao što se pri prikazivanju njihovih kulturnih crta mora voditi računa o razvoju ljudske delatnosti. Međutim, na svakom stupnju svog razvoja ta se delatnost obavlja u određenim prirodnim sredinama. Zbog toga se i crte, stvorene ljudskom delatnošću, razlikuju od ranijih i prethodnih, ali uvek nose otisak svoje sredine.

Zaključak — S obzirom na osnovni zadatak, koji mora da ispuni, tj. da bude naučna, nastava iz regionalne geografije na univerzitetima treba da obuhvati: prvo, vlastitu zemlju; drugo, pojedine zemlje, za koje postoji naročito interesovanje; i treće, celu Zemljinu površinu. Izneti su razlozi, zbog kojih su prve dve vrste nastave izvodljive, i istaknute su teškoće koje poslednja, treća vrsta ima da savlada. Radi otklanjanja tih teškoća, ovom se prilikom htelo ukazati na to, da geografsko prikazivanje Zemljine površine treba da bude potpuno, tj. da treba da obuhvati ne samo kopneni, već i okeanski deo Zemljine površine. Ali se ovom prilikom htelo naročito ukazati to, da prikazivanje kopnenog dela Zemljine površine treba da se vrši po velikim predeonim celinama, koje su u osnovi srodnih osobina: takvo prikazivanje pruža mogućnosti da se uoči rad svih onih sila, koje — istina — potiču iz raznih izvora ali koje su doprinele da se stvore tako složene i tako stvarne pojave kao što su predecne celine.

KRETANJE BROJA STANOVNIKA DONJEG ZAGORJA KROZ JEDNO STOLJEĆE

St. Žuljić

Hrvatsko Zagorje (u širem smislu) i Međimurje spadaju u najgušće naseljena područja naše države. Zajednička im je osobina velika napučenost te tijesna povezanost sa Zagrebom, koji kroz decenije preuzima dio viška njihova stanovništva. Donje Zagorje je zasebna geografska regija, a pruža se od vrhova Ivančice i Strahinčice na sjeveru do Medvednice na jugoistoku. Zapadna međa je Sutla, a istočna razvođe porječja Krapine i Lonje. Ovako ograničeno, Donje Zagorje se gotovo potpuno podudara s teritorijalnim prostiranjem kotara Krapina u njegovim granicama 1. VII. 1956. godine, te se kod tretiranja postavljene teme možemo poslužiti statističkim podacima obradenim za područje kotara¹.

U razdoblju od 1948.—1953. stanovništvo se Donjeg Zagorja u apsolutnom broju smanjilo. To je prvi put da se stanovništvo ovog kraja između dva popisa, i to u jednom mirnodopskom periodu², brojčano smanjilo, te ova pojava zaslužuje posebnu pažnju.

Osnovni podaci — Donje Zagorje zauzima površinu od 1306,62 km². Na tom je prostoru živjelo na dan popisa 1953. godine 187.619 stanovnika.³ Pre-

¹ Svi statistički pokazatelji ovdje dati za Donje Zagorje odnose se na kotar Krapinu u njegovim granicama 1. VII. 1956.

² Osim u razdoblju 1948.—1953. stanovništvo Donjeg Zagorja se smanjilo i u razdoblju 1910.—1921., ali su u ovo razdoblje uključene i godine Prvoga svjetskog rata.

³ Svi osnovni podaci o stanovništvu dobiveni od Zavoda za statistiku NR Hrvatske.

vladava stanovništvo, koje živi od poljodjelstva, što se vidi na slijedećoj tablici procentualnog udjela pojedinih grupa djelatnosti u ukupnom stanovništvu:

	Poljoprivreda	Industrija i rudarstvo	Ostale djelatnosti
Donje Zagorje	68,8	12,3	18,9
NR Hrvatska	55,3	9,3	35,4
FNR Jugoslavija	59,7	8,6	31,7

Na području Donjeg Zagorja nema većih naselja. Jedino gradsko naselje Krapina ima svega 1653 stanovnika (1953. god.). Postoji veći broj manjih industrijskih centara, ali do sada nije došlo do jačeg okupljanja stanovništva u tim naseljima. Karakteristična je disperzija stanovništva u mnoštvu malih sela i zaselaka.

Ovakav raspored uvjetuje velika dnevna kretanja do radnih centara unutar regije i izvan nje, posebno u Zagreb. Nerazmjer između agrarnog potencijala kraja i njegove današnje prenapučenosti uvjetuje, osim dnevnih putovanja, i iseljavanje stanovništva. Na to potiče i velika rascjepkanost posjeda, nemogućnost dobivanja novih poljoprivrednih površina bez opsežnijih melioracionih radova, a posebno blizina Zagreba, koji pruža relativno povoljne uvjete zaposlenja. Kretanje stanovništva ne pokazuje istovjetne tendencije u čitavom Donjem Zagorju. Ima više mikroregija, koje su uz manje izuzetke teritorijalno istovjetne s općinama 1956. godine. To nam dozvoljava da se kod detaljnije analize služimo retrospektima za postojeće općine.

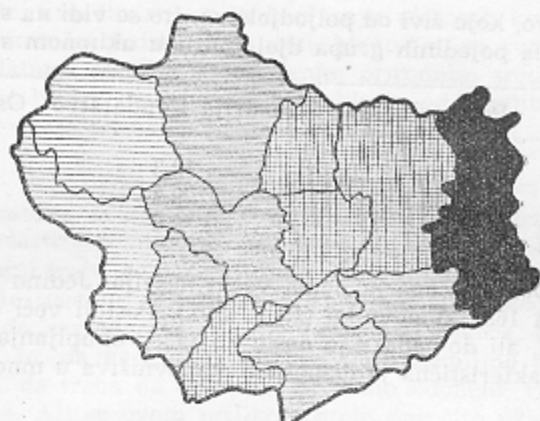
Kretanje broja stanovnika⁴ — Na području Donjeg Zagorja živjelo je 1857. godine 104.680 stanovnika. Do 1948. godine taj je broj porastao na 190.323 stanovnika, a u narednom se petogodišnjem razdoblju smanjio na 187.619 stanovnika.

Općina	Broj stanovnika prema popisima ⁵									
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.
Bedekovčina	5.624	6.361	7.229	8.020	9.037	10.470	10.022	10.890	11.981	11.794
Donja Stubica	7.324	7.761	8.018	10.236	11.337	12.169	11.793	12.773	13.735	14.134
Klanjec	12.857	13.890	14.716	16.184	16.784	17.940	16.710	16.943	16.756	16.097
Konjščina	6.485	7.739	8.712	10.150	12.024	13.750	14.355	15.947	16.104	16.305
Krapina	13.535	15.143	16.528	18.148	19.651	21.463	20.875	22.400	23.478	23.659
Marija Bistrica	5.793	6.477	7.278	8.444	9.570	11.016	10.933	11.397	11.806	11.289
Mihovljan	4.170	4.926	5.148	6.143	6.967	7.519	7.605	8.101	8.677	8.774
Oroslavje	4.474	5.380	6.145	6.375	7.779	6.341	8.307	10.228	11.075	10.938
Pregrada	17.153	19.184	20.839	22.234	23.189	25.733	24.005	25.121	25.608	24.527
Veliko Trgovišće	6.040	6.761	7.366	7.971	8.746	9.389	9.102	9.644	9.560	9.287
Zabok	11.393	13.264	14.394	16.081	16.578	18.653	18.193	19.906	21.150	20.723
Zlatar	9.832	11.327	12.977	14.093	17.066	19.285	19.058	20.155	20.393	20.101
Kotar Krapina	104.680	118.213	130.430	145.181	158.739	175.739	171.050	183.565	190.323	187.619

Tokom jednog stoljeća stanovništvo je Donjeg Zagorja brojčano poraslo u svim općinama. Stanovništvo se više nego udvostručilo u općinama Bedekovčina (porast +109,7%), Konjščina (+151,4%), Mihovljan (+110,4%), Oro-

⁴ Svi statistički podaci preračunati su na isti teritorij, te su dozvoljena direktna upoređenja.

⁵ Masno otisnuti brojevi predstavljaju dostignuti maksimum.

LEGENDA:
Porast u postocima
0,1 - 0,5 0,6 - 1,0 1,1 - 1,5 1,6 i više

Sl. 1. Porast stanovništva kroz jedno stoljeće (1857—1953).

Najveći u području općine Konjščina (rudarstvo), a najmanji u zapadnim najgušće naseljenim općinama.

slavje (+144,5%) i Zlatar (+104,4%).⁶ Od 50 do 100% porasta imaju općine Donja Stubica, Krapina, Marija Bistrica, Veliko Trgovišće i Zabok. Najmanji

LEGENDA
Opadanje Porast 0,1 - 0,5 0,6 - 1,0

Sl. 2. Prosječni godišnji porast odnosno pad stanovnika u razdoblju 1948—1953. g. po općinama (administrativna podjela 1956. g.).

⁶ U Oroslavju, Bedekovčini te u okolici Zlatara postoji lokalna industrija, na području općine Mihovljan i Konjščina značajnija rudarska produkcija, te je to uvjetovalo znatnije brojčano povećanje stanovništva.

porast stanovništva u razdoblju od 1857. do 1953. imaju općine Klanjec (+25,2%) i Pregrada (+ 43,0%)⁷. U cjelini se stanovništvo Donjeg Zagorja kroz 96 godina povećalo za 79,2%⁸. U pet od ukupno devet popisnih vremenskih intervala Donje Zagorje je imalo manji procentualni prirast odnosno veći procentualni pad broja stanovnika od prostora NR Hrvatske u cjelini:

Procentualni porast odnosno pad broja stanovnika:

Razdoblje	Donje Zagorje	NR Hrvatska	FNR Jugoslavija
1857.—1869.	+ 12,9	+ 12,6	
1869.—1880.	+ 10,4	+ 4,6	
1880.—1890.	+ 11,3	+ 13,9	
1890.—1900.	+ 9,3	+ 10,8	
1900.—1910.	+ 10,7	+ 9,4	
1910.—1921.	— 2,7	— 1,0	
1921.—1931.	+ 7,3	+ 10,6	+ 15,9
1931.—1948.	+ 3,7	— 0,2	+ 9,1
1948.—1953.	— 1,4	+ 4,2	+ 7,3

U periodu do popisa 1910. godine razlike u procentualnom porastu Donjeg Zagorja i Hrvatske su manje, te se mogu djelomično objasniti manjim razlikama u stopama prirodnog priraštaja⁹. U razdoblju 1910.—1921. Donje Zagorje ima znatno viši procentualni pad stanovništva od Hrvatske, što pokazuje, da su gubici izazvani Prvim svjetskim ratom teže pogodili ovaj kraj. Obratan je slučaj s razdobljem, koje obuhvaća i godine Drugoga svjetskog rata. Stanovništvo Donjeg Zagorja je između 1931.—1948. poraslo za 3,7%, dok je prostor Hrvatske u cjelini doživio smanjenje stanovništva (—0,2%). Iza 1948. godine broj stanovnika NR Hrvatske je ponovno u porastu, dok Donje Zagorje prvi put doživljava mirnodopski regres stanovništva, što pokazuje, da je ojačala emigracija, kojoj su razlozi isključivo ekonomskog karaktera i dostignutog maksimuma napućenosti, računajući s današnjim privrednim potencijalom kraja.

Za Donje Zagorje u cjelini godina 1948. pretstavlja početak regresa stanovništva u mirnodopskim prilikama. Taj se zaključak odnosi na kretanje stanovništva u apsolutnim brojevima. Povećanje stanovništva između pojedinih popisa manje je od fiktivnog povećanja dobivenog prirodnim priraštajem, što znači, da se stanovništvo iz Donjeg Zagorja iseljavalo i u prethodnim razdobljima. Takva su kretanja stanovnika obzirom na porast značenja gradskih centara uglavnom normalna, te se na njih ovdje posebno ne osvrćemo. Značajnija je konstatacija opadanja apsolutnog broja stanovnika. Ono u svim mikroregijama Donjeg Zagorja nije jednako, niti počinje istovremeno, što

⁷ Općina Pregrada, a do otvaranja sutlanske željeznice i Klanjec, u prometnom su pogledu izolirane. U Pregradi postoji lokalno rudarstvo, te industrija stakla u Humu/S. dok je Klanjec sve do najnovijeg vremena ostao bez i jedne značajnije grane nepoljodjeljskog gospodarstva.

⁸ Istovremeno se broj stanovnika na današnjem teritoriju NR Hrvatske povećao za 85,2%.

⁹ Veće odstupanje, i to u korist Donjeg Zagorja, pokazuje podatak za razdoblje od 1869.—1880.

pokazuje, da na cijelom području ne postoje istovjetni gospodarski uvjeti, niti istovjetni razlozi za emigraciju.

Općine Klanjec i Pregrada dostigle su najveći broj stanovnika 1910. godine. Nemaju željezničkih komunikacija, te ne postoji mogućnost zaposlenja izvan poljoprivrede, niti postoje uvjeti za dnevni odlazak na rad u Zagreb ili u neki drugi centar zarade. U općini Veliko Trgovišće regres stanovništva počinje 1931., kada je dostignut maksimum. Općina je uz glavnu željezničku vezu i najbliža Zagrebu, te se stanovništvo najlakše odlučuje za napuštanje prenapučenih sela. U općinama Bedekovčina, Marija Bistrica, Oroslavje, Zabok i Zlatar regres stanovništva počinje 1948. Osobito je karakterističan pad stanovništva iz okolice Bedekovčine, Oroslavja i Zaboka, obzirom da ti centri imaju značajniju ekonomsku bazu¹⁰. Emigracija iz ovih privredno razvijenijih općina može se objasniti relativno višim zahtjevima, stečenima radom u industriji, zbog čega stanovništvo lakše napušta manje rentabilna gospodarstva.

Minimalan porast stanovništva u razdoblju 1948.—1953. imaju općine Donja Stubica, Konjščina, Krapina, Mihovljan, te u ovim predjelima još nije započeo pad apsolutnog broja stanovnika. Osim Donje Stubice centri ovih mikroregija imaju lokalnu industriju. Porast općine Konjščina, koja ima značajniju rudarsku proizvodnju, iznosio je u toku pet godina (1948.—1953.) svega 201 stanovnika, što pokazuje, da je i ovaj kraj izgubio veći dio svoga prirodnog priraštaja.

Promjene u gustoći naseljenosti — Godine 1857. bilo je na području Donjeg Zagorja prosječno 80,1 stanovnika na km². Do 1953. godine gustoća naseljenosti porasla je na 143,6 stanovnika po kvadratnom kilometru¹¹. Gustoća je porasla za 63,5 stanovnika po km²; istovremeno se gustoća naseljenosti za NR Hrvatsku povećala od 37,6 (1857) na 69,6 stan. (1953)¹².

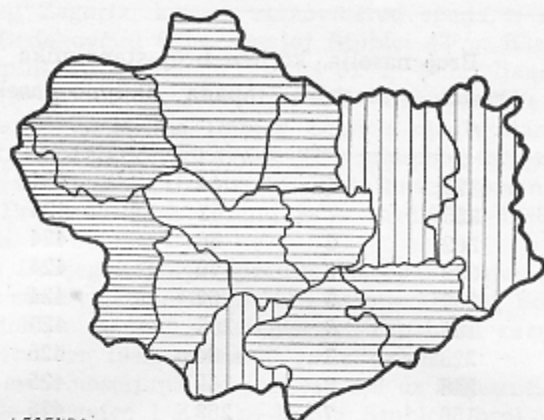
Najgušće naseljeno područje 1857. godine su općine Pregrada (115,0) i Klanjec (108,5). Nakon gotovo jednog stoljeća najveću naseljenost imaju općine Donja Stubica (184,9) i Zabok (177,3). U toku promatranog razdoblja (1857.—1953.) najviše je gustoća porasla u općinama Bedekovčina (+89,9 stanovnika po 1 km²) i Donja Stubica (+89,1), a najmanje u općini Klanjec (+27,3).

Lokalna industrija nije jedini faktor porasta gustoće naseljenosti. Često je važnija mogućnost odlaska na rad u jača gospodarska žarišta. Tako je Donja Stubica, iako bez ikakve značajnije gospodarske grane osim poljoprivrede, dostigla najveću naseljenost u čitavom Donjem Zagorju. Općina Oroslavje pod sličnim uvjetima i s lokalnom industrijom, ali bez većih mogućnosti jačanja poljoprivrede i bliže gravitacionom gospodarskom centru, ima najnižu gustoću naseljenosti (105,3 stan. na km²).

¹⁰ Zabok — tekstilna industrija, Špičkovina — rudnik, Dubrava — glinokop, Oroslavje — tekstilna industrija, Bedekovčina — industrija građevnog materijala, Poznanovec — industrija kože.

¹¹ Poljoprivredna naseljenost iznosi za Donje Zagorje 1953. godine 167 poljoprivrednih stanovnika na 1 km² poljoprivredne površine (NR Hrvatska 63, FNR Jugoslavija 70). Prosječni broj poljoprivrednog stanovništva dostiže 1953. g. 190 na 1 km² obradive površine.

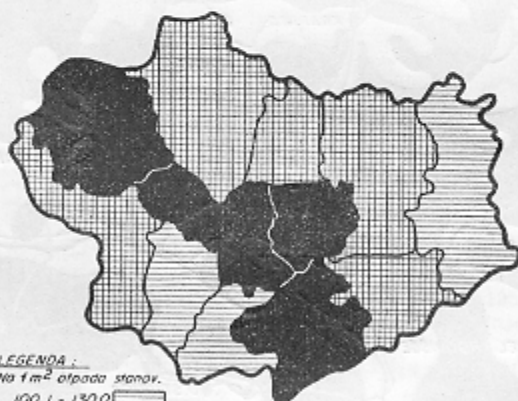
¹² Gustoća naseljenosti FNR Jugoslavije 1953. iznosi 66,3 stan./km².

LEGENDA:
Na 1 km² otpada stanovnika
- 70,0 70,1 - 100,0 100,1 - 130,0

Sl. 3. Gustoća naseljenosti 1857. g. po općinama
(preračunato na upravnu podjelu 1956. g.).

Razvoj naselja — Prema statističkoj klasifikaciji na području Donjeg Zagorja postoji 425 naselja¹³. Od toga je svega jedno gradsko naselje, nekoliko, po staroj statističkoj terminologiji, trgovišta (u stvari manji upravni centri), dok su ostala sela. Udio naselja, koja u pojedinim razdobljima nazaduju, varira između 10 i 63%:

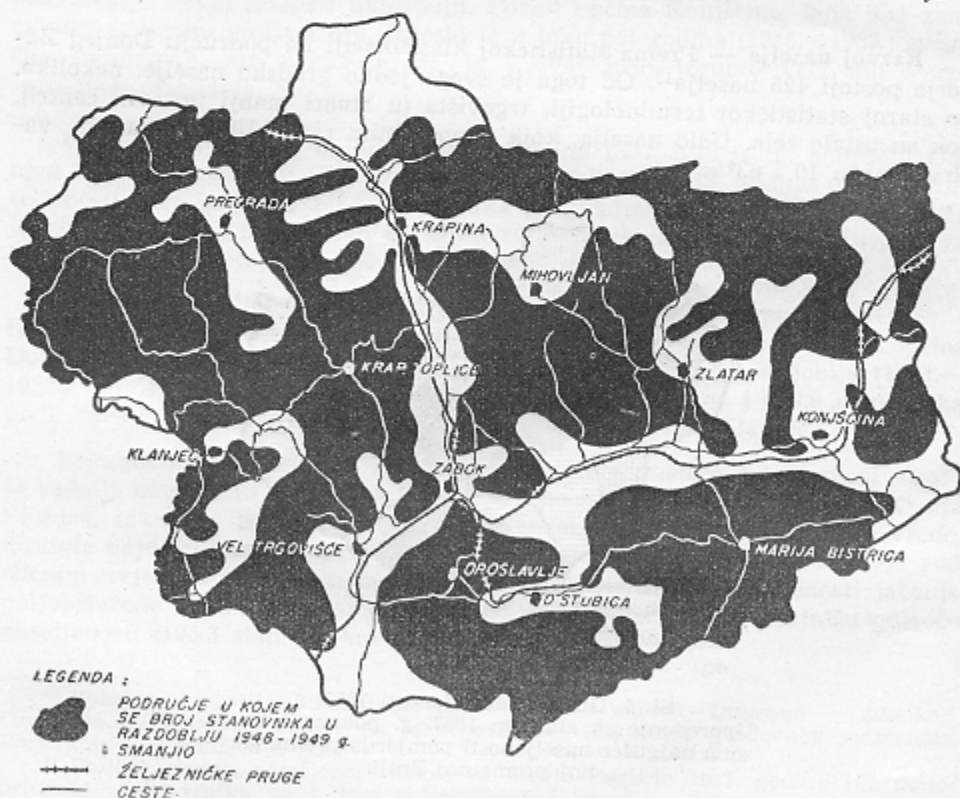
LEGENDA:
Na 1 km² otpada stanov.
100,1 - 130,0
130,1 - 160,0
160,1 -

Sl. 4. Gustoća naseljenosti 1953. g.
Upoređenje sa stanjem 1857. g. pokazuje da se
zona najgušće naseljenosti pomjerila prema glav-
noj prometnoj liniji.

¹³ Do incl. popis 1910 godine 424 naselja. U stvari na području Donjeg Zagorja postoji mnoštvo zaselaka, koji su često statistički tako sistematizirani, da se više malih zaselaka tretira kao jedno naselje.

Razdoblje	Broj naselja, kojima broj stanovnika				% udio naselja, kojima broj stanovnika opada
	raste	stagnira	opada	ukupno naselja	
1857.—1869.	375	5	44	424	10
1869.—1880.	355	7	62	424	15
1880.—1890.	362	6	56	424	13
1890.—1900.	339	6	79	424	19
1900.—1910.	357	5	62	424	15
1910.—1921.	151	6	268	425	63
1921.—1931.	328	3	94	425	22
1931.—1948.	248	8	169	425	40
1948.—1953.	150	7	268	425	63
1857.—1953.	385	1	38	424	9

U razdoblju 1910.—1921. i 1948.—1953. godine u 63% naselja Donjeg Zagorja broj stanovnika se smanjio. Osobito je karakterističan udio naselja u

Sl. 5. U razdoblju 1948—1953. g. iseljavanje se vrši iz dijelova dalje od glavnih prometnih linija.

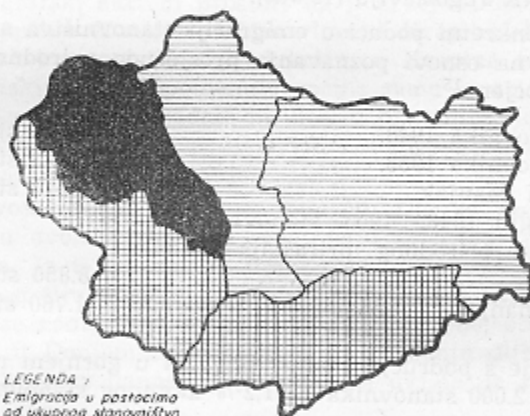
općinama Donjeg Zagorja, kojima stanovništvo opada u razdoblju od 1948. do 1953. g. u: Bedekovčini 82⁰/₀; Donjoj Stubici 43⁰/₀; Klanjecu 73⁰/₀; Konjščini 49⁰/₀; Krapini 44⁰/₀; Mariji Bistrici 92⁰/₀; Mihovljanu 82⁰/₀; Oroslavju 82⁰/₀; Pregradi 79⁰/₀; Velikom Trgovišću 61⁰/₀; Zaboku 65⁰/₀ i Zlataru 57⁰/₀.

U 8 od ukupno 12 općina Donjeg Zagorja opada stanovništvo u većini naselja. U općini Marija Bistrica čak 92⁰/₀ ukupnog broja naselja pokazuje smanjenje broja stanovnika. U velikom dijelu naselja općine Oroslavje (82⁰/₀), Bedekovčina i Pregrada konstatirano je u razdoblju 1948.—1953. opadanje broja stanovnika.

U naseljima Donjeg Zagorja općenito iza 1948. prevladava stagnacija ili započinje regres stanovništva. Svega 35⁰/₀ naselja Donjeg Zagorja ima u ovom najnovijem razdoblju porast stanovništva. Prostorni razmještaj naselja, u kojima stanovništvo iza 1948. opada ili raste, pokazuje:

a) u gotovo svim naseljima Donjeg Zagorja uz željezničke pruge Zagreb—Varaždin, Zabok—Rogatec i Zabok—Donja Stubica broj stanovnika raste. Svega nekoliko naselja odstupa od ovog pravila;

b) raste i broj stanovnika naselja u zonama rudarske produkcije (okolica Konjščine, Zajezde, Golubovca i Pregrade);

LEGENDA:
Emigracija u postocima
od ukupnog stanovništva
1948. godine.

-50 61-70 71

Sl. 6. Glavna emigraciona područja (1948. do 1953. g.) su na jugozapadu (okolica Pregrade, Klanjca i Donje Stubice).

To je posljedica agrarne stagnacije i blizine Zagreba.

c) raste broj stanovnika u naseljima izvan željezničkih veza i rudarske eksploatacije, ukoliko tamo postoji lokalna industrija (okolica Zlatara);

d) raste i broj stanovnika u naseljima, iz kojih je moguć dnevni odlazak na rad u više ili manje udaljene centre zarade (okolica Donje Stubice, dio prigorja Ivančice, okolica Mihovljana i okolica Bedenice);

e) minimalan je broj naselja u izoliranim, isključivo agrarnim krajevima, u kojima je stanovništvo u porastu (nekoliko naselja u općinama Pregrada i Klanjec) i

f) u naseljima većeg dijela teritorija Donjeg Zagorja stanovništvo opada. U pravilu su to gotovo sva naselja bez lokalne industrije ili rudarske produkcije, ukoliko je, zbog njihova geografskog smještaja i prometne izoliranosti, nemoguće dnevno odlaziti na rad u neki drugi radni centar.

Raspored opadanja stanovništva najbolje pokazuje značenje željezničkog prometa za demografiju Donjeg Zagorja. Podaci o intenzitetu željezničkog putničkog prometa to potvrđuju. Obzirom na prosječni godišnji broj putovanja, stanovništvo Donjeg Zagorja je najpokretnije u Hrvatskoj.

Podaci o stanovništvu Donjeg Zagorja pokazuju, da ovom kraju nedostaju veće aglomeracije, bilo gradske, bilo industrijske, u kojima bi se vršila akumulacija stanovništva. Tu funkciju, iako smješten izvan prostora ove regije, vrši Zagreb.¹⁴

Prirodni priraštaj i emigracija — Prirodni priraštaj u Donjem Zagorju opada. Tako je prosječni godišnji prirodni priraštaj za ovaj kraj iznosio u pojedinim razdobljima: 1906.—1910. godine 17,8‰; 1934.—1938. godine 16,2‰ i 1950.—1954. godine 9,5‰. Prirodni priraštaj Donjeg Zagorja za razdoblje 1950.—1954. nešto je niži od prosjeka za NR Hrvatsku (11,5‰), a znatno niži od prosjeka za FNR Jugoslaviju (16,3‰).

Ne postoje konkretni podaci o emigraciji stanovništva s područja Donjeg Zagorja. Ipak je na osnovi poznavanja prosječnog prirodnog priraštaja moguća slijedeća procjena¹⁵:

Broj stanovnika 1948.	188.633 stanovnika
Broj stanovnika 1953.	185.823 stanovnika
Apsolutni manjak	2.810 stanovnika
U razdoblju 1948.—1953. stanovništvo je na osnovu prirodnog priraštaja trebalo porasti za	8.850 stanovnika
Stvarni manjak u razdoblju od 5 godina	11.760 stanovnika ¹⁶

Prema tome je s područja Donjeg Zagorja u gornjem razdoblju godišnje emigriralo preko 2.000 stanovnika ili 1,2‰ ukupnog stanovništva regije.

Ako se emigraciji stanovništva iz Donjeg Zagorja doda i nekoliko tisuća zaposlenih osoba¹⁷, koje dnevno odlaze na rad u Zagreb i u neke druge centre izvan Donjeg Zagorja, vidimo, da je današnji prostorni razmještaj stanovništva u ovom kraju labilan i sklon većim migracijama, bilo unutar granica regije, bilo izvan njih.

Neki zaključci — U toku jednog stoljeća došlo je do znatnih promjena u prostornom razmještaju stanovništva na području Donjeg Zagorja. Popis godine 1857. konstatira najveću napućenost u sjeverozapadnom dijelu regije

¹⁴ Slična je situacija u Varaždinskoj Podravini i Međumurju, ali tamo postoje vlastiti regionalni gradski centri, koji preuzimaju dio viška stanovništva.

¹⁵ Podaci se odnose na teritorij prijašnjih pet kotara: Donja Stubica, Klanjec, Krapina, Pregrada i Zlatar. Ovaj teritorij nešto je manji od područja novog kotara Krapina, o kome je dosada bilo govora.

¹⁶ Procjena izvršena u Zavodu za statistiku NR Hrvatske.

¹⁷ Ne raspoložemo točnim podatkom. Moguće su tek procjene na osnovu podataka o prodanim mjesečnim radničkim kartama za vlak na relacijama do centara izvan Donjeg Zagorja.

(današnje općine Pregrada i Klanjec). Godine 1953. najveću gustoću ima općina Donja Stubica, te centralni dio regije (općine Zabok i Bedekovčina), dok općina Pregrada stoji tek na četvrtom mjestu. Bilo bi pogrešno ovu pojavu tumačiti isključivo izgradnjom željezničkih veza, koje su dale prednost središnjem i stubičkom kraju. Podaci o prosječnom godišnjem prirastu stanovništva u razdoblju od 1857. do 1869. pokazuju da je već tada, dakle prije izgradnje željeznica kroz Zagorje, općina Predgrada uz Klanjec imala najniži godišnji prirast stanovništva (ispod 0,5%). Istovremeno je općina Konjščina imala više nego trostruk godišnji priraštaj stanovništva. To pokazuje, da je u sjeverozapadnom kraju prenapučenost dostignuta još u prošlom stoljeću. Nepostojanje osnovnih uvjeta za razvoj značajnije lokalne industrije, podržala je stagnaciju i regres stanovništva ovog dijela donjozagorske regije.

Općina Pregrada u razdoblju 1948.—1953. vodi u prosjeku emigracije, a Bedekovčina kroz jedno stoljeće ima najveći porast gustoće napučenosti. To pokazuje, da postoje dva žarišta oprečnih karakteristika: sjeverozapadni kraj karakterizira najveći prosjek emigracije, a središnji dio najveća akumulacija stanovništva po 1 km². Ali i općina Bedekovčina, koja je dostigla najveću napučenost, počam od 1948. godine gubi stanovništvo.

Jedini demografski aktivni prostori na području Donjeg Zagorja iza godine 1948 jesu općine Konjščina, Mihovljan i Krapina. Prve dvije mikroregije imaju značajnu rudarsku produkciju, a Krapina industrija znatnijih kapaciteta i gradski centar. Spomenute općine samo su relativno demografski aktivne, ali nisu u stanju da zadrže ni vlastiti prirodni priraštaj stanovništva, te ne dolaze u obzir da kod raspodjele viška donjozagorskog stanovništva postanu krajevi značajnijeg okupljanja.

Analiza razvoja stanovništva na području Donjeg zagorja pokazuje, da dalje migracije u ovom prostoru i emigraciju iz njega treba smatrati normalnom pojavom. Iz takve ocjene jasno proizlazi uloga Zagreba kao jakog gradskog centra, u čiju domenu utjecaja pripada ovaj kraj. Ta je uloga svestrana, bilo da se radi o pružanju mogućnosti zarade, stimuliranju razvoja lokalne privrede u Donjem Zagorju ili o preuzimanju dijela viška stanovništva, koje ovaj kraj uz današnje gospodarske uvjete ne može da zadrži na svom teritoriju.

NASELJA U SLIVU MARKOVE REKE

J. F. Trifunoski

Položaj — Zbog blizine i velike privredne snage Skoplja, u slivu Markove Reke, jugozapadnog produženja Skopske kotline, nije se moglo razviti gradsko naselje. Sva naselja ovde su pretstavljena selima (svega 41).¹

Sela u slivu Markove Reke nalaze se u svima delovima oblasti: na aluvijalnoj ravni, u zoni pobrda i na prostranoj planini. Na aluvijalnoj ravni leže

¹ Sliv Markove Reke, desne pritoke Vardara, deli se na aluvijalnu ravan sa veličinom od oko 27 km²; na pobrde sa prostranstvom od oko 97 km²; i na planinu čija je površina oko 305 km². — Prilikom čitanja treba se služiti kartom u razmjeri 1:100.000 (sekcije »Skoplje-Veles« i »Gostivar-Kičevo«).

Gornje i Donje Lisiče. Pomenuta naselja zahvataju relativno usku ravnicu oko donjeg toka Markove Reke. Zbog toga njihovi stanovnici nemaju šuma i ponekad stradaju od poplava. Ali, usled velike plodnosti nanosne zemlje, Gornje i Donje Lisiče obiluju zemljoradničkim proizvodima, naročito kukuruzom, povrćem, senom i žitom. Prosečno jedno nizisko selo ima po 130 kuća.

Na granici aluvijalne ravni i zone pobrđa leže sela: Morane, Studeničane, Dračevo, Ljuboš, Batince i Varvara. U privrednom pogledu i ova naselja stoje veoma dobro. Koriste dve površine koje su različne. Na nižoj površini ispod sela je ravan za vlažne kulture, dok se iznad sela diže padina pobrđa podesna za suve kulture i za pašu. Šume ovih sela su slabe te njihovi stanovnici trpe oskudicu u drvima za građu i gorivo. Morane, Studeničane i Dračevo su osobito velika naselja, jer su njihove granične privredne površine najprostranije.

Pet sela leže u zoni pobrđa: Usje, Rakotince, Dobridol, Sušica i Drežnica. Ova sela pretežno koriste neravnu i nedovoljno plodnu zemljoradničku površinu. Uslovi za stočarstvo oko pomenutih sela su nepodesni, a zatim njihovi stanovnici trpe veliku oskudicu u drvima (izuzev Sušice). Zbog toga sela koja leže u ovoj zoni nisu privredno bogata. Ona su mala i po broju kuća — prosečno jedno selo ima 39 domova.

Veći je broj sela (dvanaest) koja imaju položaj na granici zone pobrđa i planinskih padina. U ta sela spadaju: Sopište, D. Solnje, Čivlak, Barovo, Sveta Petka, Govrljevo, Dračevica, G. Količane, D. Količane, Pagaruša i Vrtekica. U privrednom pogledu ova sela koriste dve površine, koje su različne. Ispod pomenutih naselja leži brežuljkasto zemljište podesno za suve kulture, dok se iznad seoskih kuća diže planinska strana, koja služi kao paša. Šume u domaćaju sela su posećene. Prosječno jedno naselje u ovoj zoni ima 80 kuća.

Na padini Mokre Planine, koja leži u jugozapadnom delu sliva Markove Reke, imaju položaj šesnaest sela: Pusta Breznica, Jabolce, Osinčane, Malčište, Gorogleda, Držilovo, Patiška, Elovo, Crni Vrh, Novo Selo, Cvetovo, Umovo, Crvena Voda, Kalderec, Kruša i Ramni Gaber. I u položaju ovih sela glavni uticaj imale su privredne prilike. Pomenuta sela nalaze se na mestima gde se javlja granica između planinskih njiva, šuma i paše. To se jasno vidi kod položaja skoro svih sela, a naročito u Ramskom Gaberu, Cvetovu, Umovu, Crnom Vrh, Patiškoj itd. Pomenuta granica omogućava seljacima da iskoristavaju izvore koji su privredno različni. Ali padina Mokre Planine, zbog visine i neravnog terena, ne pruža stanovnicima obilna sredstva za život pa su stoga njena visoka sela relativno mala (prosečno jedno naselje ima 66 kuća).

Pored privrednih prilika, u položaju sela u slivu Markove Reke imale su uticaja i hidrografske odlike. Ovo se jasno vidi po tome što su sva današnja naselja vezana za mesta gde se javlja izdanska voda. Stanovnici onih sela koja leže po ranijem aluvijalnom i glinovitom zemljištu do izdanske vode dolaze pomoću bunara. Mnogo je veći broj sela koja su vezana za mesta gde izbijaju manji izvori iz kristalastih škriljaca ili gde se javljaju vrela ispod krečnjačkog zemljišta. U celoj oblasti dobrom pijaćom vodom oskudeva jedino naselje Pusta Breznica koje leži na krečkom terenu.

Treba pomenuti da su i osobine stanovnika imale izvesnu ulogu u biranju mesta za stanovanje. Stočari doseljeni iz planinskih oblasti u Severnoj Arbaniji i Zapadnoj Makedoniji nisu naučili na život u ravnici. Oni su birali da

se naselje u visokim selima. Ovo je karakteristično za rodove u selima Pagaruši, Držiovu, Crvenoj Vodi, Čivlaku itd. Njihovi današnji stanovnici pričaju kako su im preci, prilikom doseljavanja, najpre zahvatali zemlju u nižim poljskim selima oko Skoplja. Ali uskoro po doseljenju oni su ta sela napuštali i prelazili su u visoka planinska naselja.

Neka sela u slivu Markove Reke ranije su se pomeštala usled različitih uzroka: poplave, nasilja, oskudice u vodi itd. Tako su se pomestila sela G. Lisiče, Sopišta i druga. Svakako da je pomeštanje sela bilo olakšano time što su stanovnici pretežno bili stočari i što su im kuće bile male. Vršilo se pomeranje sela i na račun letnjih stočarskih stanova. Ovaj proces nije ni sada prestao. Takvim preseljavanjem stanovništva stvorena su nova sela Kalderece, Kruša i Gorogleda.

Tip — U slivu Markove Reke najviše su zastupljena sela zbijenog tipa (trideset i dva). Ona se karakterišu poznatom osobinom da su im kuće na okupu, ali ipak izdvojene po mahalama. Rastojanje između mahala je neznatno; negde se jasno ne vidi gde se jedna mahala završava i druga počinje. Starije mahale i mahale koje pripadaju razvijenijim rodovima odlikuju se većom zbijenošću kuća.

Kuće svakog roda grupisane su u posebnoj seoskoj mahali samo u šest zbijenih sela: u Čivlaku, Svetoj Petki, Crvenoj Vodi, Malčiču, Vrtekici i Ramnom Gaberu. Stoga svako pomenuto selo ima onoliko mahala koliko iznosi i broj rodova. Čivlak i Sveta Petka imaju po četiri, Malčiče dve, Vrtekica pet i Ramni Gaber sedam mahala. Neznatan izuzetak čini selo Crvena Voda: ono ima pet mahala sa sedam rodova.

Dvadeset i jedno selo ima mahale u kojima žive pretstavnici od dva i više rodova. Po dve takve mahale imaju Dobridol, G. Solnje, Govrljevo, Jabolce i Pusta Breznica; po tri mahale imaju Usje, D. Solnje, Barovo, Osinčane, Pagaruša i D. Lisiče; po četiri mahale imaju Sopište, Rakotince, Dračevica, G. Količane, D. Količane i Batince. Ostala sela imaju veći broj mahala: Studeničane pet, Umovo i Morane po šest, Dračevo sedam mahala. Mahale se dele na srodničke kuće koje su jedna drugoj bliže i više grupisane.

Sela razbijenog tipa dele se takođe na mahale. U razbijena su uračunata sela kod kojih rastojanje između pojedinih mahala iznosi od 500 m do 3 km. Ni sve mahale ne pokazuju kakvog osobitog jedinstva, jer oko njih ima rasturenih kuća. Sela razbijenog tipa su: Držilovo, Gorogleda, Elovo, Novo Selo, Cvetovo i G. Lisiče. U narodnoj tradiciji navodi se da su ranije razbijen tip imala još prvobitno velika sela Osinčane i Jabolce. Pošto su ona jednom za vreme Turaka uništena, sadašnji doseljeni stanovnici na njihovim mestima obrazovali su mala naselja zbijenog tipa.

Tri sela u slivu Markove Reke čine sredinu između zbijenog i razbijenog tipa. To je uglavnom došlo u vezi sa reljefom koji u tim naseljima nije dopuštao da se razviju potpuno zbijena sela. Naime, manje kose i dolinice isprosecali su zemljište na kojem leže naselja. Zato su ona razređena tako da je u stvari selo grupa od po nekoliko mahala među sobom umereno udaljenih. U takva razređena sela spadaju: Patiška, Crni Vrh i Ljuboš. Stanovnici kažu da je razređenih naselja u ovoj oblasti ranije bilo više nego sada: pojedini doseljenici imali su mahale od manjeg broja kuća malo udaljene. Kasnije

su te mahale narasle umetanjem kuća odeljenih zadrugara. Zahvatanjem praznih prostora između krajeva sela su postajala zbijena.

Starost — Veći broj sela u slivu Markove Reke dosta je davne starosti. To se vidi iz pisanih izvora, po očuvanim starincima, po starincima koji su iseljeni ali koji se pamte da su živeli u naseljima, po ostacima od starina i po narodnoj tradiciji. Srednjovekovni pisani izvori postoje za 13 sela: za Lisiče (Gornje), Sopište, D. Solnje, G. Solnje, Barovo, Čivlak (ranije Vinsko), Sušica, Osinčane, Elovo, Morane, Studeničane, Batince i Dračevo. Pomeni ovih sela nalaze se uglavnom u poveljama pojedinih srednjovekovnih vladara².

U pisanim spomenicima iz turskog doba prvi put se pominju sedam sela: Rakotince, Dobridol, Sveta Petka, Govrlevo, G. Količane, D. Količane i Vrtekica. Ovi pomeni nalaze se u pomeniku manastira Matke kod Skoplja (u osnovnim delovima napisan oko 1560—1570 g.). U njemu su očuvana imena sela, zatim se pominju pojedini sveštenici i veći broj stanovnika koji su ponešto priložili za manastir³.

Starost ostalog dvadeset i jednog sela, za koja nemamo pisanih pomena, moguće je odrediti na osnovu podataka prikupljenih u samoj oblasti. Tako je dosta staro, uglavnom srednjovekovno, još oko šesnaest sela: Usje, Varvara, Jabolce, Pusta Breznica, Crni Vrh, Crvena Voda, Umovo, Cvetovo, Malčište, Dračevica, Paraguša, Ramni Gaber, Drežnica, Ljuboš, Novo Selo i D. Lisiče. Znatna starost pomenutih sela vidi se po tome što su u nekima od njih očuvani starinački makedonski rodovi, po starincima koji su iz njih iseljeni ali koji se pamte da su u selima živeli, i po ostacima starina. Neka od ovih sela privremeno su ostajala pusta, pa su ih doseljenici obnavljali (Pusta Breznica, Jabolce).

U Držilovu i Patiškoj na zemljištu gde leže sama naselja nema ostataka od starina niti se pamte starinački rodovi. Zbog toga ova sela možemo označiti da potiču od druge polovice XVII veka; tada su se doselili preci njihovih današnjih muslimanskih rodova. — U slivu Markove Reke najmlađa su tri sela: Gorogleda, Kruša i Kalderec. Ona su postala oko sredine XIX veka ili nešto kasnije na zemljištu koje pre toga nije bilo naseljeno.

Stanovništvo — U slivu Markove Reke glavni etnički predstavnici su Makedonci i Arbanasi, dok su druge grupe zastupljene u sasvim neznatnom broju. Od ukupnog stanovništva — 585 rodova sa 3056 domova (1950 g.), Makedonci imaju 433 roda sa 1937 domova što po broju domova iznosi 63,05% (pravoslavni Makedonci: 1199 domova — 38,94%; muslimanski Makedonci ili Torbeši: 738 domova — 24,11%). Arbanasi su zastupljeni sa 127 rodova i 1079 domova, odnosno sa 35,94%. Ostale etničke grupe imaju 25 rodova sa 40 domova ili 1,01%.

² Videti R. Grujić: Vlastelinstvo Svetoga Dordža kod Skoplja od XI. do XV. v., Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. I. sv. 1, Skoplje, 1925, str. 54, 56, 57, 58; isti: Protosevast Pribo vlastelin u Skopskoj oblasti prve polovine XIII. v., Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. XII, Skoplje, 1933, str. 269, 270, 271; isti: Tri hilendarske povelje, Zbornik za istoriju Južne Srbije i susednih oblasti, knj. I, Skoplje, 1936, str. 7, 10, 11, 12, 18, 20, 25; M. Purković: Popis sela u Srednjovekovnoj Srbiji, Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta, IV, Skoplje 1940, str. 89, 112, 145.

³ A. Selišev: Makedonskie kodiki XVI—XVII vekov, Sofija, 1933, str. 19, 21, 35, 38, 41.

U današnjoj kompoziciji pravoslavnog makedonskog stanovništva ima starinaca i doseljenika. Od 1199 domova, koliko ima pravoslavnih Makedonaca, u starince se mogu računati svega 482 doma. Starinci nisu ravnomerno raspoređeni u svima delovima oblasti. Oni uglavnom žive u selima koja leže u severnom i severoistočnom nižem delu sliva Markove Reke, dok ih potpuno nema na grebenu Mokre Planine na jugozapadu gde bi trebalo da se najpre očekuju. Ovo je nastupilo zbog toga što su starinci kao hrišćani u selima na pomenutoj planini za vreme Turaka bili istisnuti od muslimanskih doseljenika (Arbanasa i Torbeša). Ostalo pravoslavno makedonsko stanovništvo vodi poreklo od doseljenika. Najviše je stanovnika došlo iz okolnih bližih oblasti: iz Poreča, okolice Kumanova, Titovog Velesa i iz pojedinih delova Skopske kotline. Druge, isto tako relativno bliske oblasti, učestvuju sa manjim brojem doseljenika. U te spadaju: Ovče Polje, okolina Vranja, Debra, Prilepa, Sirinić, Gornja Reka, Polog itd. Doseljenici iz udaljenijih oblasti bez značaja su za kompoziciju pravoslavnog makedonskog stanovništva.

Torbeši (muslimanski Makedonci) skoncentrirani su kao isključivi stanovnici u sedam planinskih i brdskih sela. Ta sela su međusobom blizu poredana i zovu se: Držilovo, Gorogleda, Elovo, Umovo, Cvetovo, D. Količane i Paraguša. Kraj sa pomenutim i još nekim susednim selima dobio je ime Torbešija. U novije vreme Torbeši iz ovih sela raširili su se i u druga naselja oko Markove Reke i u njima oni žive izmešani sa ostalim stanovnicima (u Batincu, Ljubošu i G. Lisiču). Torbeši su doseljenici poreklom uglavnom iz oblasti Donje Reke u dolini Radike i iz okoline Debra. Naseljavanje torbeških doseljenika počelo je u drugoj polovici XVIII i trajalo je do sredine XIX veka.

Arbanasi u slivu Markove Reke žive u dvadeset i dva sela. U petnaest sela oni čine isključivo stanovništvo, dok su u ostalim pored Arbanasa zastupljeni predstavnici i drugih etničkih grupa. Svi stanovnici pravog arbanaškog porekla potiču od predaka koji su doseljeni. Najveći njihov deo po pravilu zna koji im se predak i odakle doselio. U toj struji, po sadašnjem broju kuća, glavno mesto zauzimaju doseljenici iz Severne Albanije, i to od plemena Krasnić, Gaš, Beriš, Kruja Zi, Sop itd., zatim doseljenici iz oblasti Ljume i Kalisa. Prvo vreme arbanaškog doseljavanja obuhvata drugu polovinu XVII veka. Do 1860 g. doselio se najveći deo arbanaških rodova.

Sela sa arbanaškim stanovništvom u slivu Markove Reke pretežno leže u planinskoj zoni i njihova su imena slovenska. Takva su sela: Sveta Pětka, Jabolce, Crni Vrh, Novo Selo, Kruša, Crvena Voda, Malčište, Dračevica, Vrtekica, Ramni Gaber, Studeničane, Drežnica, Batince. Slovensko-makedonski su, dalje, stariji topografski nazivi i svi glavni nazivi u oblasti. Po atarima sela sa arbanaškim stanovništvom očuvani su ostaci od hramova, pamte se imena iseljenih starih makedonskih rodova i slično. Na putu kroz sliv Markove Reke ispitivač u svim selima jasno vidi relativno mlado arbanaško doseljavanje⁴.

⁴ Detaljnije o stanovništvu ove oblasti biće reči u drugom radu.

GEOGRAFSKE STUDIJE REGIJA I PROSTORNO PLANIRANJE

St. Žuljić

Već sama pojava mišljenja o potrebi regionalnog planiranja kod nas zasluhuje punu pažnju. Ono je posebno važno za geografiju kao struku, koja se bavi izučavanjem prostora. Regionalno planiranje zahtijeva iscrpan prethodni studij prostora, koji je po metodama rada i sadržaju istovjetan ili blizak sadržaju geografskih regionalnih istraživanja. Samo prostorno planiranje pretpostavlja iscrpno poznavanje svih prirodnih i društvenih faktora, koji su utjecali ili mogu utjecati na razvoj određene prirodne sredine.

Obostrano tretiranje prostora približava regionalnu geografiju analitičkom i programatskom radu prostornog planiranja, te je neposredno aktuelno sagledati ove odnose. Ne radi se o tome, da li regionalna geografija i u našoj zemlji želi da postane praktična djelatnost i dobije nove sektore primjene. Činjenica je, da izučavanje prostora, do sada sadržaj isključivo naučnog i studijskog rada geografa i u suženom opsegu nekih drugih struka, postaje materijalna podloga jedne praktične djelatnosti, te time dobiva određenu društvenu ulogu i značenje. O tome izvan naše zemlje postoje znatna iskustva, obzirom da je geografija u nekim zemljama aktivan sudionik regionalnog planiranja. Svrha je ovog osvrtu da pokrene interes geografa za regionalno planiranje i, obratno, interes regionalnog planiranja za regionalnu geografiju.

Sadržaj prostornog planiranja — Zemaljsko (regionalno ili općenito prostorno) planiranje¹ ima zadatak da za određeno područje postavi i prostorno razradi program planskog razvitka društvenih snaga i čovjeku korisnih prirodnih izvora i mogućnosti, te da kod realizacije toga programa čuva interese cjeline nasuprot raznim individualističkim i lokalističkim tendencijama. Perspektivni program sastavlja se i razrađuje nakon opsežnog upoznavanja i proučavanja postojećeg stanja i uvjeta, u uskoj koordinaciji sa zainteresiranim, a u okviru predvidivih mogućnosti razvoja. Zaključci, koji proizlaze iz perspektivnih programa, prikazuju se grafički perspektivnim prostornim planovima².

Prostorno planiranje u svom analitičkom dijelu rada ima za zadatak da kompleksno i kritički razmotri razmještaj svih funkcija u određenom prostoru, te da postavi određeni zaključak, u kojoj je mjeri život regije, podrazumijevajući tu razmještaj stanovništva, komunikacije, društvene sadržaje i privredu, u skladu s prirodnim elementima i mogućnostima. U planerskom dijelu rada na prostoru regije vrši se razmještaj svih aktivnosti, čiji se dalji

¹ Zemaljsko planiranje obuhvaća prostorno planiranje državnog teritorija u cjelini. U našim prilikama postoji gradacija: 1. zemaljsko planiranje državnog teritorija kao cjeline i 2. zemaljsko planiranje prostora republike. Regionalno planiranje ima svrhu da prostorno planira razvoj pojedinih regija. Prostorno planiranje je općeniti termin za djelatnost u cjelini. Pitanje terminologije je za sada sporno. Neki autori predlažu druge termine kao teritorijalno planiranje, potencijalno planiranje itd. O tome diskusijom članci: Ing. V. Nenadović: Teritorijalni i urbanistički planovi, i S. Žuljić, pod istim naslovom, »Ekonomika politika« br. 225, 228 i 240, Beograd 1956.

² Preuzeta definicija.

razvoj tretira, uz obavezno respektiranje odnosa prirodnih elemenata i intencija društvenog razvoja.

Prostorno planiranje je u stvari kontrola ekonomskog planiranja, koje ne razmatra funkcionalne odnose u prostoru. Tek stvaranje geografske karte regije s njenim budućim elementima života, omogućuje provjeru i uspoređenje, da li je i u kojoj je mjeri perspektivni plan razvoja u skladu s potencijalnim mogućnostima kraja. Gospodarsko, uglavnom numeričko planiranje, nije u stanju da kompleksno razmotri odnos prirodne regije i njenog današnjeg i budućeg stanja, te se ponekad apsolutno nepotrebno, zbog nerazumijevanja biti zbivanja u prostoru, gospodarsko planiranje suprotstavlja prostornom. Iza svakog perspektivnog planiranja, koje teži da sagleda ekonomsku i društvenu budućnost, treba da slijedi i prostorno planiranje, jer se njime vrši razmjesta funkcionalnih elemenata i novi se društveni sadržaj i aktivnost uklapaju u prirodnu i kulturnu sredinu.

Veza s geografijom — Metode regionalne geografije donekle se razlikuju od regionalnih studija, o kojima je ovdje riječ. Postoje različiti kriteriji čak i kod samog razgraničenja regija, na jednoj strani prevladava kriterij, koji daje prednost zajedničkim prirodnim obilježjima (kod geografa), a na drugoj se teži omeđivanju prostora s istovetnom gospodarskom strukturom (ekonomske regije) i t. d. Prostorno planiranje suprotstavlja jednoznačnim regijama funkcionalne regije. Život se odvija unutar jedne geografske cjeline, koju tvore prirodne mikroregije, koje se međusobno, obzirom na društvenu ulogu, dopunjuju, zajednički tvore ekonomsku cjelinu, što najčešće potvrđuju gravitaciona kretanja stanovništva. Regija u prostornom planiranju predstavlja jedinicu, koja svojim društvenim vezama, što u krajnjoj liniji rezultiraju iz prirodnih uvjeta, predstavlja društvenu cjelinu, kojoj funkcioniranje treba analizirati i smjernicama budućeg razvoja planski usmjeravati. Ovdje leže izvjesna osnovna neslaganja, koja su u nekim zemljama smanjila interes geografije za prostorno planiranje.

K. Brüning (Landesplanung, Raumforschung und praktische Geographie) konstatira, da geografija za svoja promatranja traži prirodne granice, dok se planer služi političkim i upravnim granicama, jer regionalno planiranje mora računati i s višim zadacima određene državne misli. W. Witt (Geographie und Landesplanung) zaključuje, da upravo od geografije treba očekivati takojasnu i preciznu obradu dinamike razvoja i garanciju, da je projekcija u budućnost logična i jasna.

Geografija je u svom razvoju od desriptive prešla na spoznaje o funkcionalnim odnosima u prostoru. Ova promjena dolazi do izražaja i u gradaciji geografije. Dok je opća geografija za regionalno planiranje ostala gotovo beznačajna, regionalna geografija i njena specijalna područja istraživanja postaju baza i neosporan faktor prostornog planiranja. Ipak se njemačka geografija jedva trudila zbog posebnih historijsko-političkih razloga, da na području regionalnog planiranja zauzme ili zadrži odgovarajuće mjesto. To je dovelo do pojave nove naučne discipline, koja se bavi promatranjem prostora, prilagođenog potrebama prostornog planiranja i do novog termina »Raumforschung«. K. Brüning konstatira, da su ekonomski, finansijski, socijalni i urbanistički zaključci o zbivanjima u prostoru za regionalno planiranje uvijek odlučniji, nego isključivo čisto geografske spoznaje. Ipak smatra, da nova

disciplina, koja se bavi regionalnim studijama, nije bila uopće potrebna da je njemačka geografija pravilno shvatila svoj vremenski zadatak.³

U nekim drugim zemljama regionalna geografija uzima aktivnog učešća u prostornom planiranju. To je dovelo do priznavanja geografije kao discipline, čiji rezultati rada služe kao podloga specijalnim sektorima planiranja. Konačno je 1949. godine na internacionalnom geografskom kongresu u Lisabonu formirana komisija za studij regionalnog planiranja⁴.

Na svom prvom sastanku komisija za studij regionalnog planiranja objavljuje deklaraciju, u kojoj konstatira, da potrebe naše epohe zahtijevaju potvrat na reorganizaciji naseljenih prostora. Geografija mora regionalnom planiranju dati metode analitičkog rada i sinteze.

Neki primjeri — Najpoznatiji regionalni plan je svakako Tennessee Valley Authority (TVA) — plan uređenja i korištenja doline rijeke Tennessee u Sjedinjenim državama⁵. TVA je značajan po tome, što se radi o jednom provedenom regionalnom planu. Inače ga je teže uzimati kao primjer, jer se radi o jednom izvanrednom i grandioznom pothvatu. Prostorno planiranje ne mora tretirati samo velike pothvate, već, i to najčešće, uređenje manjeg prostora u okviru njegove normalne evolucije.

Poznato je učešće geografije u regionalnom planiranju u Velikoj Britaniji. Na iskustva u Velikoj Britaniji ugledala se Belgija. Nakon uspjeha postignutih u Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, USA i drugim zemljama, belgijska vlada poziva geografske stručnjake da uzmu učešća u prostornom planiranju s glavnim zadatkom da pristupe analizama i studijama o današnjem stanju u pojedinim regijama Belgije. Formirane su odgovarajuće ustanove, odnosno radne grupe, te su u Belgiji doneseni prvi regionalni planovi. Izdana Metodološka uputstva konstatiraju, da u prostornom planiranju treba da učestvuje *primijenjena geografija orijentirana prema potrebama urbanizma. Kod tretiranja industrijalizirane regije belgijski geografi postavljaju slijedeći program:*

I. Prirodna sredina: 1. Tlo (sastav tla — studij s tehničkog stanovišta, uvjeti građenja); 2. Klima (posebno vjetrovi i njihov odnos sa smjesticom industrije) i 3. Vode (inudaciona područja, pitka voda, voda za potrebe industrije, mogućnosti dovoda vode do potrošnih mjesta, odvodnja i t. d.).

II. Kulturni faktori: 1. Stanovništvo (sa stanovišta produkcionog potencijala i potrošača, broj stanovnika i tendencije razvoja, gustoća naseljenosti, natalitet, mortalitet, migracije, dobna struktura, profesionalna struktura, sezonska radna snaga, raspored radnika i t. d.); 2. Naselja; 3. Promet (ceste, željeznice, kanali, intezitet prometa, gradski promet, zračni promet, problemi transporta i distribucije, snabdijevanje elektroenergijom, plinom,

³ Njemački su naime geografi smatrali, da geografija može tretirati jedino evoluciju Kulturlandschafta i njegov današnji izgled, a odbijali su tretman budućeg zbivanja u prostoru.

⁴ Union géographique Internationale, Commission pour l'étude de la Planification régionale. Članovi komisije (uži sastav): J. Gottman (Francuska), A. Sestini (Italija), O. Tulippe (Belgija), E. Willats (Velika Britanija). Komisija je na sastanku u Liègu 1951. proširena novim članovima: G. Enequist (Švedska), H. Gutersohn (Švicarska), G. Kish (USA), F. Isachen (Norveška) i M. A. Vila (Venezuela).

⁵ Godine 1956. izašao je hrvatski prijevod popularnog opisa toga pothvata: D. E. Lilienthal, TVA — uspjeh ljudi doline Tennessee, Zagreb 1956.

vodom, parom i t. d.); 3. Današnje stanje industrije (lokacije, proces proizvodnje, zauzete površine, broj radnika i t. d.); 5. Mogućnosti razvoja industrije i 6. Uvjeti za razvoj industrije (slobodne površine i sl.).

Slično su razrađeni programi za agrarnu regiju, za studij naselja u okviru prostornog planiranja, te niz ostalih specijaliziranih sektora analitičkog rada.

Postoji niz primjera o učešću geografije i geografa u prostornom planiranju u raznim zemljama. J. Gottman, inicijator i rukovodilac komisije za studij regionalnog planiranja pri Međunarodnoj geografskoj uniji, s pravom tvrdi, da regionalna geografija specijalizirana za službe prostornog planiranja prelazi okvire »zemljopisa«, jer traži detaljno ulaženje u lokalnu problematiku i mogućnosti razvoja regije, kao i njenu optimalnu upravnu organizaciju. Upravo o tome velikim dijelom ovisi značenje geografije u društvenom razvoju svake pojedine zemlje.

Zaključak — U belgijskim organima urbanističke službe, kojoj je djelokrug rada i regionalno planiranje, učestvuje preko 20 geografa (20% geografa direktno nakon svršenog sveučilišnog studija prelazi na rad u razne državne službe izvan prosvjetnih ustanova). Na petom savjetovanju urbanista FNRJ 1956. konstatirano je, da u našoj zemlji na urbanističkom planiranju, u okviru kojeg se razvija prostorno planiranje, surađuje 9 geografa. Izgleda, da su kod nas stvoreni osnovni preduvjeti, da geografija postane uz naučnu te pedagošku disciplinu i praktička djelatnost. Ponekad se na angažiranje geografa izvan školskog rada gleda kao na izdvajanje iz geografske struke. Ovdje se naprotiv želi registrirati jedan pozitivni progres geografske struke i početak širenja domene njene djelatnosti.

Činjenica, da su geografske studije tražene i potrebne za planski razvitak naselja i regija, osigurava prošireno društveno značenje geografije u našoj zemlji. Treba prihvatiti i podržati mogućnost, da geografija, pored uloge u školi i općem prosvjećivanju, pruži svoje važne usluge i praktičnim društvenim aktivnostima.

LITERATURA

1. E. Beyer, *Geographie und Landesplanung, Raumforschung und Raumordnung*, Heft 3/4, Hannover 1953.
2. K. Brüning, *Landesplanung, Raumforschung und praktische Geographie, besonders in Niedersachsen*, Jahrbuch der geographischen Gesellschaft zu Hannover, 1953.
3. R. Dickinson, *City Region and Regionalism, a Geographical Contribution to Human Ecology*, London 1947.
4. E. Gilbert, *Practical Regionalism*, Geogr. Inl. July 1939.
5. J. Gottman, A. Sestini, O. Tulippe, E. C. Willatts i M. A. Villa, *L'aménagement de l'espace, planification régionale et géographie*. Izdanje: Union géographique International, Commission pour l'étude de la planification régionale, Paris 1952.
6. W. Joerg, *Geography and National Land Planning*, Geog. Rev. pp. 177—208, April 1935.
7. E. Parent, *L'enquête préalable a l'établissement d'un plan d'aménagement régional*. Revue universelle des Mines 9e série, TX, No 5 Liège 1954.
8. Taylor Forrester, etc., *Regional Planning*, Geog. Inl. Feb. 1942.
9. G. Taylor, *Urban Geography*, London 1951.
10. O. Tulippe, *Geographie et urbanisme*, Bulletin de la Société belge d'études des géographes, T. XV, No 2, 1946.

11. O. Tulippe, L'urbanisme dans le plan naturel, Revue universelle des Mines, 9e Série, T. III, No 2, 1947.
12. O. Tulippe, La géographie au service de l'urbanisme en Belgique, Revue de géographie humaine et d'ethnologie, 1° année, T. I 1948.
13. O. Tulippe, La géographie et les géographes au service de la planification régionale en Belgique, Bulletin de la société belge d'études géographiques T. XX, No 1, 1951.
14. Urbanistički Institut u Zagrebu: Metodologija regionalnog planiranja, Zagreb 1956. (litogr.)
15. W. Witt, Geographie und Landsplanung, Berichten zur deutschen Landeskunde, 12 Bd. Heft 1, 1953.

JEDAN SUVREMENI KARTOGRAFSKI DOKAZ PODMORSKOG VULKANIZMA U GRČKOM ARHIPELAGU

V. Dorčić

Ognjišta vulkanizma imamo u Italiji, na Islandu i u grčkom arhipelagu, gdje imamo i podmorski vulkanizam. Santorin (Sv. Irena, Thira, u starini Thera) je najjužniji grčki otok u Kikladima s površinom od 31 km². Oblika je polumjesečastog i na njemu je brdo Elias (567 m), u kome su od kraja pliocena naslage vulkanskog kamenja. Santorin s otočićima Therasia i Aspronisi je dio podmorskog vulkanskog kratera raskidanog od potresa i vulkanskog djelovanja, u doba, kada je čovjek već živio na tome tlu. Santorin je glavni preostali dio kratera. Rub kratera visok 200 do 300 m pada blago prema vanjskoj strani, a strmo prema unutrašnjosti, gdje su u historijsko doba podmorskom erupcijom stvorena tri nova otoka. Godine 198. prije n. e. nastao je otok Palea Kaimeni, godine 1573. n. e. Mikra Kaimeni, a godine 1707.—1712. Nea Kaimeni, iz koje još i nadalje izbijaju sumporne pare. Kod zadnje erupcije god. 1866. izronila su iz mora dva nova otoka, Otok sv. Jurja i Aphroessa. Oni su se sastojali od lave, kojoj je iz pukotina izbijala para; daljnjom vulkanskom djelatnošću spojeni su ovi otočići s otokom Nea Kaimeni. Cijela grupa otoka ima samo jedan jedini izvor, ali vulkansko je rasstrošno tlo vrlo pogodno za kulturu vinove loze. Osim običnih mediteranskih produkata, daje otok i t. zv. santorin, vulkanski pršinač, koji se upotrebljava pri gradnji morskih gatova.

U zbirci karata Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, nalazi se karta s natpisom: »Insula Creta nunc Candia in sua Quattor territoria distincta, cum aliquot adjacentibus Aegei maris insulis inprimis nova Santorini insula modo ante XXVII annos ex abisso maris emersa (aeri incisa et venum exposita) a Matth. Seutter, sac. Caes. Maj. geographo aug.« Karta prikazuje uglavnom otok Kretu u mjerilu 1:1,000,000 (talijanske i njemačke milje služe kao jedinice), a zahvaća također i najjužnije kikladske otoke, među kojima i otok Santorin, uz koji stoji natpis: »Insula Santorini alias Sant Erini, olim eadem cum Therasia, antequam terrae motu concuteretur et a mari in duas divelleretur partes, inter quas scopuli (školji) aliquot intrejacent«.

Ispod toga nalazi se opširniji opis: »Nova insula Santorini. Haec anno 1707. vigesima tertia Maji praecedente terrae motu ac magno ignium fragore candentiumque lapidum eructatione e maris abisso denum amergere cepit,

deinceps novis scopulis ita fuit aucta, ut in praesentia 40 pedes altitudinis et ultra tria milliaria in circuitu complecteretur. Hujus rei testimonium dominus Bourignon, isto tempore nationis Gallicae consul in Candia residens, concinnavit et domino Ferioli, Ludovici XIV. legato extraordinario, Constantinopolis transmissit; e cuius larga relatione has lineolas in gratiam curiosorum ledimus».

Prema navedenim podacima ova nam karta bilježi slučaj podmorskog vulkanizma na otoku Santorinu iz god. 1707., kad je nastao otočić Nea Kaimeni, što je na karti i zabilježeno i nacrtano, dok se imenom na karti spominje samo »Cimeniminor«, dakle Mikra Kaimeni, koja je nastala god. 1573. Inače je sam otok Santorin prikazan sa gradićem Scar i naseljima Acortiri, Nobri i Apanomeria. Karta je nacrtana i izdana — kako veli — 27 godina poslije ove vulkanske erupcije, to znači godine 1735., pa prema tome predstavlja jedan suvremeni kartografski dokumenat podmorskog vulkanizma, koji još i nadalje djeluje na tom ognjištu vulkanskih pojava.

XVIII MEĐUNARODNI GEOGRAFSKI KONGRES

B. Ž. Milojević

XVIII međunarodni geografski kongres održan je u Rio de Janeiru i trajao je deset dana — od 9—18 augusta ove, 1956 god.

Sekcije i komisije — Kao na dosadašnjim, tako je i na ovom kongresu rad izvoden uglavnom po sekcijama i komisijama. Sekcija je bilo trinaest, i to: za kartografiju i fitogeografiju; za geomorfologiju; za klimatologiju, hidrografiju i za biogeografiju; za antropogeografiju uopšte, za geografiju stanovništva i naselja i za medicinsku geografiju; za agrarnu geografiju i za industrijsku, trgovinsku i saobraćajnu geografiju; za istorijsku i političku geografiju; za metodologiju, nastavu i bibliografiju i za regionalnu geografiju. Komisija je bilo deset, i pet od njih bavile su se pojedinim oblicima reljefa (razvojem dolinskih strana, periglacialnim reljefom, pojavama krša, erozionim nivoima i površinama oko Atlantskog oceana i obalskom sedimentacijom): ostalih pet bile su posvećene iskorišćavanju zemljišta, uticajima geografske sredine na ljudsko zdravlje, klasificiranju geografskih djela i karata, bibliografiji starih karata i, najzad, nastavi geografije.

Počev od subote, 11., pa do subote 18. augusta, pojedine sekcije i komisije držale su sednice u isto doba, prije i posle podne; tako su članovi kongresa odlazili da slušaju ona saopćenja, za koja su imali prvenstveno interesa. Ali je, pored tih posebnih, bilo i opštih sednica i predavanja, predviđenih za sve članove kongresa.

Na njima se govorilo o problemima tropskih oblasti uopšte, kao o savanama i kamposima i o ulozi geografije u regionalnom planiranju tropskih predela, ili o problemima Brazila posebno — kao o njenim energetskim izvorima, o njenom rudnom bogatstvu i industrijalizaciji i o njenim naseljima.

Fizičkogeografske sekcije — Već se po broju saopštenja vidi, da se na kongresu najviše raspravljalo o pitanjima reljefa: na pet sednica geomorfo-

loške sekcije održano je sedamdeset predavanja; tome, međutim, treba dodati i znatan broj saopštenja na sednicama geomorfoloških komisija. S obzirom na to, što se kongres održavao u jednoj tropskoj zemlji, prirodno je što se reljefu Brazilije poklanja najveća pažnja. Tako su govorili: F. Rielan o tropskoj soliflukciji, F. F. Almeida o bazaltskom platou Parane, C. Majo o erozivnim nivoima Brazilije, A. Asaber o interferenciji erozionih sistema u izgrađivanju reljefa severoistočne Brazilije, Ž. Dreš o površima i rezidualnim oblicima reljefa u tropskoj Africi itd. Ali su pojedini članovi kongresa prikazivali rezultate svojih ispitivanja i o reljefu vantropskih zemalja — sve do subpolarnih na severnoj hemisferi. Neka od tih ispitivanja odnosila su se na Južnu Ameriku (kao ispitivanja M. Menjanija o periglacialnom reljefu južne Patagonije i A. Inkarnata o Laplati), a većina na evropske zemlje (kao ispitivanja L. Sainca o periglacialnom reljefu Pirinejskog Poluostrva, G. Mistardiasa o reljefu severnog Peloponeza i A. Šua o morenskoj obali Danske). Poseban interes za naše naučne radnike svakako će imati saopštenja o reljefu krša, kao H. Trimela o značaju speleoloških studija za geomorfologiju, D. Nanderonija o ispitivanjima kraskih pojasa u Italiji tokom posljednje decenije i R. Maka o oblicima koji su slični kraškim u Parani. Najzad, na sednicama geomorfološke sekcije bilo je reči i o opštim problemima. Tako su govorili: Ž. B. Garnije o odnosu između reljefa i prirode stena u kristalastim masivima, P. Biro o rezidualnim oblicima reljefa na kristalastim površinama i E. Fels o antropogenoj geomorfologiji.

Ovako obiman rad na sednicama geomorfološke sekcije bio je znatno dopunjen delatnošću geomorfoloških komisija: njihovi članovi bili su vrlo aktivni u vremenu između prethodnog, vašingtonskog kongresa, održanog 1952., i ovogodišnjeg. Rezultati njihovog rada već su objavljeni u izveštajima pojedinih komisija. Najopširniji je izveštaj Komisije za studiju i korelaciju erozivnih nivoa i površi oko Atlantskog okeana: na prvom mestu on sadrži obaveštenja o organizaciji rada i uputstva za sam rad, a zatim donosi rezultate ispitivanja u Evropi i Africi i u Severnoj i Južnoj Americi. Manji su obimom ali su sličnog karaktera i izveštaji ostalih komisija — Komisije za obalsku sedimentaciju, Komisije za periglacialnu morfologiju i Komisije za pojave krša.

Kao na sednicama geomorfološke, tako je i na sednicama klimatološke sekcije najveća pažnja bila posvećena klimatskim prilikama tropskih oblasti i posebno Brazilije. U tom su pravcu dali saopštenja: K. Veb o klimata severoistočne Brazilije prema Tornuetovoj klasifikaciji, S. Fesol o klimatskim osobinama Saveznog distrikta Brazilije i J. Fera o sunčanoj aktivnosti i kišama u jugoistočnoj Braziliji. Nekoliko saopštenja bilo je posvećeno klimatskim prilikama pojedinih ostrva, nekih američkih država i drugih zemalja. Takva su na pr. bila saopštenja: L. Alpera o verovatnosti kiše na Portoriku, P. Vile o klimatskim oblastima Venezuele, R. Gerana o mikroklimatima Azorskih ostrva i M. Nakahare o vetrovima u Japanu. Ali je i u ovoj sekciji bilo tema od opšteg značaja, kao: R. Kapitanelija o klasifikacijama klimata i njihovim regionalnim primenama, B. Lauera o deobi tropskih klimata, F. Davitaje o promeni klime usled antropogenih činilaca i H. Lautenzaha o opadanju temperature s visinom.

Od svih fizičkogeografskih sekcija, u hidrografskoj je bilo najmanje saopštenja. Između ostalog, u njoj su govorili: R. Simon o režimima brazilskih reka i V. Prevo o režimu Sene.

U poslednjoj fizičkogeografskoj sekciji, biogeografskoj, takode su preovladivala saopštenja o brazilskim i američkim oblastima. Tako je K. Hik govorio o šumama, kamposima i tresavama na brazilskoj planini Mantikeri i o vetru kao fitogeografskom činiocu u oblastima Rija de Janeiro i San Paula, K. Arens o šumama palmi u severnoj Braziliji i Đ. Person o vegetaciji, tlu i čoveku u karibskom primorju. Jedino zoogeografsko saopštenje u ovoj sekciji bilo je A. Formozova i odnosilo se na životinjski svet aridnih i semi-aridnih oblasti u Srednjoj Aziji.

Antropogeografske i ekonomskogeografske sekcije — O antropogeografskim pitanjima raspravljalo se u trima sekcijama: sekciji za antropogeografiju u širem smislu, sekciji za stanovništvo i naselja i sekciji za medicinsku geografiju.

U prvoj sekciji bilo je reči poglavito o seoskim naseljima i o privredno-geografskim prilikama. U toj se sekciji svega jedno saopštenje odnosilo na Braziliju (saopštenje Obera de la Rija o seoskim ogradama u severoistočnoj Braziliji), dok su se ostala bavila drugim zemljama ili imala opći karakter. Tako je A. Batala govorio o tipičnim seoskim naseljima u Meksiku, H. Katlije o uticaju zime na seoska naselja u Kanadi, R. Sing o seoskim naseljima u oblasti Benaresa i Đ. Kirijan o stanovništvu i ishrani u Indiji. Od opštih tema, o kojima se u ovoj sekciji raspravljalo, veće interesovanje su izazvala saopštenja Ž. Šaboa o geografiji odmora i P. Defontena o tome da je začetak gradskih naselja u verskim građevinama.

U sekciji za geografiju stanovništva i naselja održana su pedeset dva predavanja, te po broju saopštenja ona dolazi odmah iza morfološke. U toj se sekciji govorilo uglavnom o gradskim naseljima i o kretanju stanovništva. Saopštenja o pojedinim gradskim naseljima dali su: A. Azevelo, govoreći o začecima brazilskih gradova; T. Pedrozo o razvoju grada Belo Horizonte; Paranska sekcija Udruženja brazilskih gradova prikazujući razvoj grada Kuritiba kao odraz privrednog razvoja države Parane. Dalje su u toj sekciji govorili: E. Miljorini o granicama Velikog Napulja; R. Sing o razvoju gradske oblasti Anahabada itd.

Opštim temama bavili su se Ž. Blaš, ispitujući geografiju gradova u njenim odnosima s tehničkim sredstvima, i P. Žorž, ispitujući činioce, koji utiču na diferenciju pojedinih gradskih delova. Sem gradskim naseljima, u ovoj je sekciji obraćena velika pažnja i migracijama stanovništva, poglavito u oblasti Brazilije i Južne Amerike. Tako su govorili: A. Bazan o naseljavanju zemljoradnika u Braziliji, A. Baljan o doseljavanju Italijana u državu Paranu. A. Valderam o naseljavanju šumskih predela u Peruu, L. Papi o naseljavanju Francuske Gvajane itd.

U sekciji za medicinsku geografiju najviše je bilo reči o Braziliji i pri tome je obraćena pažnja i rasprostranjenju bolesti i činiocima koji ih izazivaju. U tom je pravcu na pr. o malariji dalo saopštenja više autora. (M. Aragan, F. Bustamante, H. Vezolo, P. Fontana, Ž. Mura i R. Klajn). Ali se i u ovoj sekciji raspravljalo o temama općeg značaja: te su vrste bila saopćenja

E. Rodenvalta (o kartografskom predstavljanju zaraznih bolesti) i M. Momi-jame (o metodologiji medicinske geografije). Komisija za medicinsku geogra-fiju objavila je i svoj izvještaj u kome je izloženo sadanje stanje te discipline i problemi, na kojima treba dalje raditi.

O pitanjima ekonomske geografije podnet je veći broj saopštenja u dve-ma sekcijama — u sekciji za agrarnu geografiju i u sekciji za geografije trgovine i saobraćaja.

U prvoj sekciji bilo je manje reči o Braziliji, a više o drugim zemljama. Tako je Đ. Grifing govorio o malim farmama u Braziliji i D. Alonzo o kulturi duvana u državi Rio Grande do Sul, dok je Ž. Trikoar izložio svoja proma-tranja o zemljoradničkim sistemima i nivoima života u Francuskoj Zapadnoj Africi, O. Tilip o domorodačkom seljaštvu u Belgijskom Kongu, P. Skoti o agrarnom preobražaju oblasti Marema Toskana, Đ. Otom o sadašnjem pre-obražaju seoskih oblasti u Irskoj, K. Devonski o kartiranju iskorišćenog zemljišta u Poljskoj itd.

U drugoj ekonomskogeografskoj sekciji za geografiju industrije, trgovine i saobraćaja, o odnosu između industrijalizacije i zemljoradnje govorili su: P. Vejre, imajući u vidu francuske Alpe, i Đ. Hanrat, nedovoljno razvijene zemlje. Pojavu industrije u zemljama, u kojima ona nije postojala, prikazi-vali su I. Žonšaj na primeru alžirsko-marokanskih oblasti i M. Kol na primeru Južne Afrike, dok je o lokalizovanju industrije u Indiji govorio O. Spat i u Japanu S. Jamaguti.

Saobraćajno-trgovinske teme obrađivali su: O. Azevedo govoreći o svet-skoj trgovini posle Drugoga svetskog rata, B. Brujet o značaju kanalizacije za izvoz kanadskih žita i Đ. Hanrat ispitujući koordinaciju saobraćajnih sredstava u Indoneziji. Razvoj luka prikazivali su: A. Krespo na primeru Sagunta u Španiji i Y. Hens i I. Dongen na primeru luka u Portugalskoj Zapadnoj Africi.

Sekcija za političku i istorisku geografiju — U sekciji za političku i istorisku geografiju pitanjem glavnih gradova kao upravnih središta bavili su se A. Solari (govoreći o izboru mesta za novi glavni grad Brazilije), J. Sauškin (prikazujući republičke glavne gradove u Sovjetskom Savezu) i O. Spat (poredeći Nju-Delhi i Kamberu), dok su se pitanjem granica bavili P. Fenelon (govoreći o granicama francuskih departmana) i J. Bitenkur i R. Dou-bek (raspravljajući o Parani kao granici države San Paula). Geografsko-isto-ski karakter imala su saopštenja I. Kambela o tome kako su, prema putopi-sima izgledala Filipinska Ostrva sredinom XIX veka; R. Maka o putovanju C. Šmidla kroz južnu Braziliju u prvoj polovini 16 veka; R. Stivensa o tome kako su od početka XIX veka izmenjeni oblik i funkcija onoga puta koji spaja u Meksiku Akapulku i Vera Kruz i t. d.

Sekcija za metodologiju, nastavu i bibliografiju i za regionalnu geogra-fiju — U sekciji za metodologiju, nastavu i bibliografiju najviše su učestvo-vali sovjetski geografi (i to A. Grigorjev prikazom sadašnjeg stanja teorije o prirodnim zonama, S. Kaljesnik saopštenjem o obrazovanju naučnih rad-nika i nastavnika geografije na univerzitetima u SSSR i I. Gerasimov o ulozi

geografije u socijalističkoj izgradnji SSSR i o sadašnjim težnjama u razvoju sovjetske geografije). Sličnim su se temama bavili i poljski geografi, kao J. Kondracki, S. Lemšćicki i B. Vinid, govoreći o nastavi geografije na poljskim univerzitetima, i J. Kostrovicki i S. Lemšćicki, prikazujući značaj koji geografija u Poljskoj ima za regionalno planiranje. O. Tilip je također govorio o tome, koliko geografija u Belgiji služi planiranju, Opšti karakter imalo je u ovoj sekciji saopštenje H. Beša i H. Karola o shvatanju predela. Rad ove sekcije bio je dopunjen Izvještajem komisije za klasifikovanje knjiga i karata u bibliotekama.

U sekciji za regionalnu geografiju bilo je uglavnom dvojakih saopštenja: jedna su se odnosila na izdvajanje geografskih oblasti u pojedinim zemljama, a druga na regionalno-geografske prikaze pojedinih krajeva. Prvi karakter su imala saopštenja D. Robinsona o geografskim oblastima Kanade i I. Gerasimova o aridnim i semiaridnim predelima u SSSR, a drugi saopštenja S. Masipa o Kubi, S. Gamanatana o bombajsko-marmagaskom primorju i njegovom zaleđu, E. Foskjua o šumskoj oblasti istočnog Teksasa i druga.

Sekcija za kartografiju i fotogrametriju — U sekciji za kartografiju i fotogrametriju H. Anahajm je govorio o geomorfološkim kartama, a A. Klimaševski o geomorfološkim kartiranju u Poljskoj. Veći broj saopštenja bio je posvećen značaju aerofotografije: tako je F. Rielan govorio o značaju aerogeografije za izradu geomorfoloških karata, J. Kral za geografiju gradskih i seoskih naselja. D. Neve za procenu prirodnih izvora (privrede) u nedovoljno razvijenim zemljama itd. Zanimljiv je bio pokušaj A. Sestinija o simultanom kartografskom predstavljanju fizičkogeografskih i antropogeografskih pojava.

Izložbe i ekskurzije — Ovako obiman rad u sekcijama, komisijama i simpozijumima bio je dopunjen izložbama i ekskurzijama.

U aeronautičkom klubu bila je izložba karata, atlasa, fotografija, časopisa i dela, posvećenih Braziliji, a u Ministarstvu prosvete i kulture slična izložba nekih ostalih zemalja, učesnica kongresa. Po vrednosti i broju izloženih predmeta najveće su interesovanje izazvala odeljenja Velike Britanije i SSSR, ali su veliku pažnju privlačila i odeljenja nekih manjih država, naročito Švajcarske.

Tokom kongresa izvedene su radnih dana dve poludnevne ekskurzije u pojedine krajeve Rio de Janeira, a u nedelju, također za vreme kongresa, tri ekskurzije, i to dve u neposredno visoko zaleđe, u okolinu Petropolis i Teresopolisa, a jedna na ostrvce Paketu u zalivu Gunabari. Od daleko većeg značaja bile su višednevne ekskurzije, organizovane pre i posle kongresa. Njih je bilo devet. One su izvođene pod stručnim vodstvom i obuhvatale pojedine, često vrlo prostrane oblasti Brazilije. Jedna od njih napr. kretala se od Rio de Janeira prema SZ, idući putem kojim se širila kultura kafe i vršilo naseļavanje; druga je obuhvatala sliv srednje Paraibe, planinu Matikeru i oblast San Paula; treća primorsku ravan i predeo s monokulturom šećerne trske u državi Rio de Janeiro; četvrta oblast Bahije, peta najduža i svakako najzanimljivija, sliv Amazona itd. Za sve ekskurzije bili su na francuskom odštampani vodiči s opširnim stručnim prikazima i s ilustracijama, podesnog formata.

Opšti karakter kongresa i budući kongres — Kao što se iz ovog pregleda vidi, XVII međunarodni kongres, održan u Rio de Janeiro i Braziliji, po raznovrsnosti i značaju tema, o kojima se raspravljalo, po izložbi dela, časopisa i ilustrativnog materijala i po ekskurzijama, postigao je potpun uspjeh.

Poseban značaj ovog kongresa je u tome, što je to bio prvi međunarodni geografski kongres izveden u jednoj tropskoj zemlji. Otuda se na njemu najveći broj saopštenja odnosi na geografske osobine tropskih zemalja, naročito Brazilije. Ali je ovaj kongres u isto vreme pokazao da je savremena geografska nauka, u svima svojim vidovima, dostigla u Braziliji znatnu visinu.

Osobita pažnja kongresu bila je ukazana time što je predsjednik Republike dr. Ž. Kubiček, govorio na svečanoj sednici prilikom otvaranja kongresa i pretsedavao na svečanoj sednici prilikom njegovog zatvaranja.

Još jedna značajna crta karakterizira ovaj kongres: na njemu su primljeni u Međunarodnu geografsku uniju SSSR, Etiopija, Mađarska i Istočna Njemačka, te je tako u velikoj meri proširena saradnja u oblasti geografske nauke. Ona će se još više proširiti time, što je usvojen predlog da na idućem kongresu, pored dosadašnjih, i ruski bude radni jezik, i što je izražena želja, da radovi, objavljeni na jednom od jezika koji u sadašnjim prilikama nisu opšte poznati, sadrže i opširnije izvode na jednom od zapadnoevropskih jezika. Po svemu tome, idući kongres koji će se 1960 godine održati u Štokholmu, imaće još puniji uspeh. Njegov značaj svakako će povećati odluka, doneta na ovogodišnjem kongresu, da se, pored dosadašnjih, ustanovi i komisija za primjenjenu geomorfologiju.

Učešće Jugoslavije — U izvodima iz saopštenja objavljeni su prilozi naših geografa: A. Melika o kraškim poljima u Sloveniji tokom pleistocena, S. Ilešića o geografskim problemima u novoj upravnoj podeli Jugoslavije i o geografiji i regionalnom planiranju u Jugoslaviji i B. Ž. Milojevića o nastavi regionalne geografije na univerzitetima i o subtropskim oblastima Jugoslavije. U istoj publikaciji objavljen je izvod iz saopštenja C. Kiša, profesora Mičigenskog univerziteta, o nacionalnim manjinama: u tom se saopštenju, između ostalog, govori i o prosvetnoj i upravnoj autonomiji Kosovsko-metohijske oblasti i ističe da je takav status u vrlo velikoj suprotnosti s ranijom, predratnom politikom. Sem toga, u Izveštaju komisije za pojave krša objavljen je prilog J. Roglića o kraškom procesu i fluvijalnoj eroziji, dok je u Izveštaju Komisije za obalsku sedimentaciju B. Ž. Milojević prikazao fizičko-geografske radove o dinarskom primorju i ostrvima, štampane u vremenu od 1952 do 1954 godine. Na izložbi Jugoslavija nije imala svog odeljenja, ali je u odeljenju SSSR bila predstavljena popularnim delcem »Priroda« od A. N. Gracijanskog i u odeljenju SAD publikacijom B. Ž. Milojevića »Geography of Yugoslavia, a selective bibliography«, koju je 1955 god. izdala Kongreska biblioteka u Vašingtonu.

Od geografa iz Jugoslavije na kongresu je mogao učestvovati jedino B. Ž. Milojević. Njegovo učešće omogućila je Organizaciona komisija kongresa, plativši mu putovanje avionom od Beograda do Rio de Janeiro i natrag. On je ujedno bio i jedan od dvojice predsednika Komisije za metodologiju, nastavu i bibliografiju.

IV. KONGRES GEOGRAFA FNR JUGOSLAVIJE

V. Rogić

IV. Kongres geografa FNRJ, održan između 28. IX. i 5. X. 1955. g. označio je novu etapu u razvoju jugoslavenske geografije. U organiziranom pogledu, novost IV. Kongresa bio je rad u izdvojenim sekcijama (sekcija za fiz. geografiju, za antropogeografiju, regionalnu geografiju, te sekcija za srednjoškolsku nastavu). Nova organizacija omogućila je bolje i neposrednije učešće u radu zainteresiranih članova. Ova prednost u nekoliko je umanjena tehničko-organizacionim ograničavanjem želje velikog broja članova geografskih društava da saslušaju što veći broj novih radova i o njima diskutiraju. Budući kongresi morat će problemu što jednostavnije i praktičnije, a ujedno u interesu većine učesnika odgovarajuće organizacije, posvetiti osobitu pažnju, koristeći se iskustvima ove posljednje uspješne radne manifestacije jugoslavenskih geografa.

Rad kongresa sastojao se iz dva dijela. Prvi dio, održan u Beogradu između 28. IX. i 2. X., bio je posvećen naučnoj i nastavnoj problematici, izlaganjem referata i diskusiji o njima. Drugi dio naprotiv, imao je karakter terenskih ekskurzija.

Prvi dan nakon otvorenja, izbora radnog predsjedništva, na plenarnom zasjedanju podnesen je izvještaj Prof. dr. J. Roglića, predsjednika Savjeta geografskih društava FNRJ o stanju geografske nauke i nastave između III. i IV. kongresa, a zatim je pročitao referat prof. dr. B. Ž. Milojević: O geografskim oblastima NR Srbije, te prof. dr. V. Radovanović: Beograd.

Istog dana poslije podne kongres je nastavio rad u dvije odvojene sekcije. Na sastanku sekcije za fizičku geografiju pročitali su referate dr. P. S. Jovanović: Akorelativni oblici fluvijalne erozije; dr. J. Roglić: Neki osnovni problemi krša i dr. A. Urošević: Bifurkacija Nerodimke.

Na sastanku sekcije za antropogeografiju pročitao je V. Rogić referat: Geografski osnovi razvoja našeg pomorstva, a I. Crkvenčić: Problemi okupljenih posjeda i zadruga (na primjeru Hrvatsko Zagorje). Kongres je 29. IX. prije podne nastavio rad, te su u sekciji za fizičku geografiju pročitali referati:

1. Ivan Gams: Problemi klimatske morfologije na slovenskom krasu
2. Miloš Zeremski: Holoceni epirogeni pokreti na jugoistočnom delu otseka Sremske lesne zaravni
3. Tomislav L. Rakičević: Odnos između padalina i oticanja u slivu Južne Morave
4. Sergije Matvejev: Predeo kao biogeografski i ekološki pojam

Na odvojenom zasjedanju sekcije za regionalnu geografiju pročitali su referati:

1. Dr. I. Rubić: Problemi regije u modernoj geografiji
2. Dr. J. Trifunovski: O geografskim zonama u Vranjskoj kotlini
3. Vl. Leban: Geografija i naši muzeji
4. Dušica Matić: Paličko jezero.

Istoga dana poslije podne nastavljen je rad u okviru sekcije za srednjoškolsku nastavu geografije koja je bila najviše posjećena, a učešće članova geografskih društava u diskusiji brojno. Pročitali su referati:

1. Dr. S. Plešić: Geografska nauka i škola
2. Luka Trivanović: O aktuelnim problemima geografske nastave u nižim i srednjim opšteobrazovnim školama
3. T. Oblak: Obrazovni i vaspitni značaj geografije
4. J. Čirić: Uloga i mesto geografije u srednjoj školi u okviru školske reforme.

Dne 30. IX. na sjednici sekcije za fizičku geografiju održani su referati:

1. F. Habe: Značenje speleološkog istraživanja u kotlini Pivke i na površini Crnog Vrha za geografiju
2. J. Marković-Marjanović: Sedimenti i tektonika fluvijalnih terasa doline Usore
3. D. Petrović: Dolina Velikog Timoka.

Na poslijepodnevnoj plenarnoj sjednici sekcije za srednjoškolsku nastavu geografije pročitani su referati:

1. D. Micić: Odnosi između geografskih društava i Saveta za prosvetu
2. R. Perović i M. Rajičić: O učilima i priručnicima u nastavi geografije (koreferat)
3. I. Jelen: O nastavi geografije u nižim i srednjim stručnim školama (koreferat).

Dne 1. X. bila je završna plenarna sjednica na kojoj je donesena rezolucija; zaključci o daljnjem radu do slijedećeg (V.) kongresa.

Istog dana poslije podne učesnici su izvršili kraću ekskurziju u Beogradsku okolicu i pod stručnim vodstvom razgledali grad.

U toku prvog dijela kongresa bile su organizirane takođe i izložbe u prostorijama Geografskog instituta: 1) Izložba fotografija krških krajeva Č. Kuševića, 2) Izložba geografske literature, udžbenika i učila za nastavu geografije i 3) Izložba geografskih karata.

Drugi dio kongresa sastojao se od četiri ekskurzije. Prva kroz Đerdap i istočnu Srbiju pod vodstvom D. Dukića i D. Petrovića, druga kroz Šumadiju pod vodstvom prof. dr. P. S. Jovanovića, treća kroz dolinu Velike Morave pod vodstvom prof. dr. B. Ž. Milojevića i četvrta kroz Vojvodinu pod vodstvom dr. B. Bukurova.

Prema dosadašnjoj tradiciji, organizator kongresa SDG izdalo je »Izveštaj o radu IV kongresa geografa FNR Jugoslavije« publikaciju od 295 str. gdje su objavljeni svi čitani referati, diskusije i zapisnici kongresa odnosno sastanka Plenuma Savjeta Geografskih društava Jugoslavije i rezolucija IV. Kongresa.

SEMINARSKO PUTOVANJE GEOGRAFA HRVATSKE PO FRANCUSKOJ (4.—22. VII. 1956.)

R. Bednjaneć

Geografsko društvo Hrvatske u razmjeni sa Udruženjem profesora historije i geografije iz Pariza (Société des professeurs d'histoire et de géographie, Régionale Paris) organiziralo je seminarsko putovanje svojih članova u Francusku od 4.—22. VII. 1956. Učestvovalo je 35 članova-nastavnika (od toga

14 iz Zagreba); voda puta bio je prof. J. Roglič. Svrha puta bila je stručno usavršavanje nastavnika i profesora srednjih škola upoznavanjem različitih krajeva Francuske: Alsacea, Lorraine, Flandrije, pariškog bazena, Bourgogne, doline Rhône, Vercorsa i alpskih pokrajina Dauphine i Savoie.

Prema utvrđenom programu, učesnici su otputovali 4. VII. ujutro preko Jesenica, Salzburga, Münchena, Stuttgarta i Kehla do Strasbourga.

5. VII. u jutro razgledali su Strasbourg, naročito niz kulturnih i historijskih spomenika, kao i staru obrtničku četvrt na Illu. Kružnom plovidbom po Rajni pregledali su uređaje ove velike francuske luke, ustave, plinaru, koksaru, termoelektranu, te gradnju nove operativne obale. Za vrijeme vožnje brodom informirali su nas o dosadašnjem razvoju i perspektivama luke Strasbourga.

Poslije podne posjetili smo pivovaru Pêcheur, gdje smo vidjeli modernu mehanizaciju. Nakon toga na jednoj terasi katedrale, posmatrajući grad i njegovu okolinu, čuli smo predavanje o historijsko-geografskom razvoju Strasbourga-metropole Alsacea.

6. VII. organizirano je kružno putovanje autobusom u područje Vosges: Obernai, st. Odile, Barr (Mittelbergheim), Selestat.

U toku puta dobili smo objašnjenja o geografskoj problematici kraja. Nakon kraćeg zadržavanja u gradiću Obernai, zadržavali smo se na grebenu Vosgesa u staroj opatiji St. Odile, gdje je održano predavanje o prirodnim i društvenim osobinama Alsacea. Naročito su istaknute promjene, koje u današnje vrijeme doživljava nekad najpovoljnija zona za naseljavanje između padina Vosgesa i više terase. U Mittelbergheimu — selu vinograda — vidjeli smo uređaje starog i specijaliziranog podruma, a u Selestatu smo posjetili učiteljsku školu. Poslije podne smo se vratili u Strasbourg, odakle smo nastavili put vlakom u Nancy.

7. VII. razgledan je Nancy, uz geografska i historijska objašnjenja, a kružnim putovanjem autobusom upoznata je njegoa okolica: Pompey, Toule i sela Bone, Lagny i Bruley.

Zadržali smo se duže u Pompeyu, razgledajući čeličanu (dnevni kapacitet proizvodnje: 250.000 t. čelika, 150.000 t. sirovog željeza), potom u tvrđavskom Toulu i u selu Bruleyu, gdje nas je u svom domu primio načelnik općine.

8. VII. ujutro, nakon posjete Geografskom institutu u Nancy-u, krenuli su učesnici vlakom u Metz, koji je u kratko vrijeme razgledan, zahvaljujući odličnoj organizaciji.

Poslije podne nastavljen je put vlakom u Thionville, pa preko Longuiw-Sedan-Charleville-Valenciennes u Lille.

Kako je pruga Thionville-Valenciennes dio najvažnijeg robnog poprečnog puta Francuske (elektrificirana je 1952. g.), zadržali smo se u Thionvilleu od 14—17,30 sati; kroz to vrijeme su nam stručnjaci pokazali tipove električnih lokomotiva i transformatorske postaje, te druge uređaje ove najmodernije magistrale.

9. VII. prije podne prilikom razgledavanja i upoznavanja Lillea, posjetili smo tvornicu sapuna Lever, koja svojim najmodernijim uređajima postizava monopolistički položaj na francuskom tržištu.

Poslije podne proveli smo na puta Roubaix-Tourcoing-Wattrelos (autobusom). U Watterlosu pod stručnim vodstvom direktora (geografa!) razgledali smo poznatu tvornicu konca »Sartel«.

10. VII. su učesnici iz Lillea otputovali vlakom za Dunkerque; predveče je nastavljen put preko Hozebrouk-Bethune-Arras u Paris.

U Dunkerqueu, su razgledali suvremenu mehanizaciju obnovljenih lučkih uređaja, Ferry-boat, pokretne mostove, skladište za tekstilne sirovine, silos za žito (8-katni) i moderna skladišta za povrće, vino i dr. U informacijama koje su učesnici dobili prilikom razgledavanja luke, istaknuti su ogromni napori oko osposobljavanja luke nakon strašnog razaranja u ratu. Pogledali smo i poldere te plažu u Dunkerque.

Od 11.—14. VII. upoznavali su učesnici Paris.

Za vrijeme tog 4-dnevnog boravka posjetili smo Versailles (posebno uređaje tamošnje stare škole i novih učionica), Louvre, Sorbonne, te mnoge druge kulturne i historijske spomenike kao i znanstvene ustanove. Specijalno organiziranom kružnom vožnjom autobusom i vožnjom brodom po Seini upoznali smo smještaj i uvjete razvoja Pariza. U toku jednog prijepodneva posjećena je najveća tvornica automobila u Francuskoj Renault (dnevni kapacitet 1956. g. je 1.300 kola).

15. VII. u jutro krenuli su iz Pariza u Dijon, gdje su se zadržali cijeli dan, a u večer su otputovali u Beaune. U Dijonu su posjetili automatizirani komandni uređaj željezničkog čvora i vidjeli kako se upravlja i kontrolira električnim vlakovima na najopterećenijem dijelu pruge u Francuskoj. Nakon toga su razgledali grad, naročito njegov stari dio, koji obiluje historijskim i kulturnim znamenitostima, među kojima se ističe Musée des Beaux Arts, smješten u nekadašnjoj palači bourgonskih kneževa. S jednog povišenog položaja iznad grada dat je prikaz razvoja Dijona, u kome je istaknuta vrijednost položaja na prometnom raskršću i kontaktu različitih regija.

16. VII. priredena je za učesnike vožnja autobusom u okolinu grada Beaune, čuveni vinogradarski kraj Côte d'Or, s kratkim zadržavanjem u Bouillandu i Meloiseyu, gdje je posjećen zadružni vinarski podrum.

Pri povratku zadržali smo se na brežuljkastom terenu iznad ravnice, koja se pruža sve do Jure. Tu nam je ljubazni i neumorni prof. Perieux držao predavanje u kome su iznijete ekonomske karakteristike ovog vinogradarskog područja, s osobitim osvrtom na razvoj i značenje središta, Beaunea. Poslije podne razgledali smo Beaune, specijalno njegovu staru jezgru, gdje se nalazi bolnica iz XV. stoljeća i muzej. Posjetili smo i Musée du Vin, koji je osnovala 1947. g. gradska općina; tu je sjedište popularnog društva »Ambassadeurs de Vins de France« — ustanova za propagandu burgundskih vina.

17. VII. ujutro u predavanju i diskusiji utvrđene su još jednom geografske karakteristike industrijskih i agrarnih područja, kroz koje su učesnici prošli na putu kroz Francusku.

Zatim su izložene morfološke i ekonomske karakteristike Bourgogne, pri čemu je naglašeno značenje regije Côte d'Or. Objašnjena su i nova nastojanja u rješavanju teškog problema siromašnog kraja Morvan.

Prije polaska vlaka za Lyon posjetili smo golemi podrum Bouchard (u njemu je tada bilo uskladišteno među ostalim 1.000.000 boca vina), gdje nam je prikazan kraći film o vinogradarstvu ovog kraja.

Poslije podne smo razgledali znamenitosti Lyona a sa brijega iznad grada, na mjestu gdje je bio rimski Lungidunum, održano nam je informativno predavanje o uslovima razvoja i sadašnjim funkcijama Lyona.

18. VII. iz Lyona smo tankerom »Galliene« plovili 195 km niz Rhône do HE Donsère-Mondragon, a putem smo dobivali objašnjenja o krajevima pored kojih smo plovili.

Pod stručnim vodstvom razgledali smo kanal, ustave, kao i HE »André Blondel«, koja pomoću 6 turbina u jačini od 300.000 kw daje godišnje 2.000.000 kWh.

Pri povratku autobusom u Valence, pogledali smo radove na izgradnji novog elektroenergetskog sistema Montelimar na sastavu Roubion-Rhône.

19. VII. nastavili smo put autobusom iz Valence preko Vercorsa u Grenoble.

Za vrijeme cijelog puta učesnici su dobivali objašnjenja o karakteristikama Prealpa. Na nekim istaknutim mjestima zaustavljali smo se kratkotrajno, kao na rubu rhonske ravnice odakle počinje brežuljkast teren lednjačkih nanosa s Alpa; u St. Nazairu, čiji je položaj uvjetovan prelazom preko rijeke Isère; u Pont et Royansu, koji koristi usku i duboku sutjesku kroz vapnence. Kod francuskih morfologa prevladava mišljenje da su ove sutjeske rezultat antecedencije, iako se ne isključuje mogućnost postanka regresijom ili čak stropoštovanjem. Put je dalje vodio u planinski Vercors. Kratkotrajno smo se zadržali u Chapelle en Versors (600 metara nadmorske visine), koje je za Drugog svjetskog rata srušeno, ali je obnovljeno u svom starom »vercorskom« stilu.

Za vrijeme kraćeg odmora u turističkom naselju Villard de Lans upoznali su nas s ekonomskim promjenama koje doživljava Vercors razvojem turizma, kao i s njegovom velikom ulogom u II. svjetskom ratu; tu je bilo središte francuskog otpora.

U nastavku puta zaustavili smo se na rubu zavale u kojoj je Grenoble. Objašnjeno je značenje doline Isère za ovaj kraj, kao i uslovi razvoja Grenoble-a, nekad izoliranog alpskog centra, koji je uređenjem prometa, razvitkom specifičnih industrija i hidroelektrotehnike postao važno francusko središte.

Poslije podne prilikom razgledanja Grenoble-a, posjetili smo i Geografski institut.

20. VII. nastavljen je u jutro put autobusom kroz Alpe preko Col du Galibiera (2556 m.) do Chamberya i Aix les Bains.

Ostavlajući Grenoble naš put je vodio uz rijeku Romanche, kroz kraj Oisans, do nedavno siromašan kraj, a danas mu je razvojem zimskih sportova i ljetovanja poraslo značenje.

Na 1000 m. nadmorske visine, zaustavili smo se kod jednog baražnog jezera (kapacitet 54 mil. m³ vode). Dalje smo nastavili put prema višim dijelovima Alpa, odmarajući se neko vrijeme u alpskom ljetovalištu La Grave na 1700 m. nadmorske visine, gdje smo posmatrali ledenjake i svježe forme njihova rada.

Na prijevoju Col du Lautaret na 2058 m. nadmorske visine (raskršća prema Briançonu i Le Vermeysu) zaustavili smo se neko vrijeme da bi proma-

trali složenu strukturu škriljevačkih Alpa. U nastavku puta u još više dijelove Alpa, prolazili smo kroz krajeve gdje je naročito razvijeno planinsko stočarstvo. Kod prijevoja Col du Galibier popeli smo se na visinu od 2556 m. (najviša točka puta). Odavde smo se serpentinskom cestom spuštali u pokrajinu Savoie, odmarajući se kratko vrijeme u Les Verneyusu na 1544 m. Zaustavili smo se nad dolinom Arca, gdje su data morfološka tumačenja i ekonomski razvoj doline. Naročito su podvučene velike promjene u ekonomskom životu, nastale kao rezultat podizanja industrije, osobito pod utjecajem Pechineta-francuskog trusta za aluminij.

Napuštajući dolinu Arc, nastavili smo put ka Chamberyu, centru pokrajine Savoie. Iz Chamberya smo u poslijepodnevni satima napravili izlet do poznatog lječilišta i odmarališta Aix les Bains i jezera Le Bourget.

20. VII. otputovali su učesnici noću iz Chamberya (kroz tunel Mont Cenis) u Italiju.

21. VII. razgledali su Torino, a noću su se preko Milana, Venecije i Trsta vratili u Zagreb.

Ekскурzija je, zahvaljujući odličnoj organizaciji, ljubaznosti i stručnim sposobnostima kolega francuskih geografa uz novčanu pomoć naših narodnih vlasti postigla veliki uspjeh. Nemoguće je isticati pojedince, jer se veliki broj naših domaćina trudio da nam boravak u Francuskoj učini što korisnijim i prijatnijim. Za vrijeme većeg dijela puta (od Nancya do Valence), pratio nas je sekretar Udruženja profesora povijesti i geografije prof. M. Bonnet, a njegove pripreme i briga odražavali su se tokom ovog uspjelog i nezaboravnog puta. Učesnici su u relativno kratkom vremenu upoznali veći dio Francuske, što će pozitivno utjecati na njihovo stručno usavršavanje.